

Kroniek

- december 2016
- jaargang 25 - nummer 61
- losse nummers € 5,50

Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe

*Jongens van Nieters naar Amerika
Bijzondere locaties in het 'oude' centrum van Emmen
100 Jaar geleden
Historische Vereniging 25 jaar*

<i>Piet Naber</i>	Redactioneel	1
Artikelen		
<i>Gerard Steenhuis</i>	Jongens van Nieters naar Amerika	2
<i>Gerben Dijkstra</i>	Bijzondere locaties in het 'oude' centrum van Emmen	11
<i>Piet Naber</i>	100 Jaar geleden	27
Bijdragen		
<i>Redactie</i>	Reacties	9
Bestuur		
<i>Henk Jeurink</i>	Historische Vereniging 25 jaar	31
<i>Henk Jeurink</i>	In Memoriam: Harm Joling	32
<i>Henk Jeurink</i>	Verenigingsnieuws	33

M.A. Bulte, Agaatdreef 30, 7827 AE Emmen, 0591-630030.

P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen, 0591-633942.

Gelieve kopij te zenden aan:

p/a P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen: p.a.naber@home.nl.

P.M. Kraan, voorzitter, De Hietbrink 46, 7824 XT Emmen, 0591-685530,
P.Kraan@emmen.nl.

H. Jeurink, secretaris, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen,
0591-626728, henk.jeurink@ziggo.nl.

A.H.J. Reuvekamp, penningmeester, Achter de Smidse 1, 7812 AR Emmen,
0591-633858, ton.reuvekamp@home.nl

M. Nicolai, public relations, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188.

H.J. Joling, De Klepel 458, 7811 KR Emmen, 0591-658384.

G.M. Leveling-Kortstee, Meerstraat 18, 7815 XG Emmen, 0591-647466.

Lid worden van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe?

Het lidmaatschap bedraagt € 18,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra.

Geef uw naam, adres, postcode en woonplaats en telefoonnummer per post of per e-mail op bij: H. Jeurink, secretaris, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen, 0591-626728, henk.jeurink@ziggo.nl

ISSN-nummer *Kroniek*: 1878-7894

Redactioneel

Op 14 oktober 2017 kreeg de redactie het droevige bericht van het overlijden van bestuurslid Harm Joling. Vanaf 2004 heeft hij in het bestuur gezeten en was hij vooral actief bij de organisatie van de excursies en het werven van nieuwe leden. Namens het bestuur herdenkt Henk Jeurink hem in een 'In Memoriam'. Ook de redactie wenst zijn vrouw, kinderen en kleinkinderen veel sterkte.

Volgend jaar bestaat de vereniging 25 jaar en dat willen we niet onopgemerkt voorbij laten gaan. Het bestuur heeft al wat ideeën daarover en ook dat kunt u lezen in dit nummer.

In de vorige *Kroniek* stonden een paar oproepen aan de lezers. In het artikel over de joodse onderduikers met de titel 'Elly' was onder andere de vraag wie Elly was. Daarop kregen we van verschillende kanten een reactie en we weten nu wie zij was. Ook kwamen er reacties op de vraag over onderduikadressen van joden in de gemeente Emmen. In het artikel over de *Canon van Emmen* stond een oproep betreffende emigranten uit de gemeente Emmen naar Brazilië in het begin van de jaren '50. Ook daarop kwam een aantal reacties binnen, vooral betreffende de Nederlandse kolonie Castrolanda. Al deze reacties staan samengevoegd in een bijdrage.

Nu we het toch over emigratie hebben: In dit nummer een artikel van Herman Gerth en Gerard Steenhuis over de 'jongens van Nieters', geboren in Barger-Compascuum, die rond 1900 naar Noord-Amerika vertrokken. De ouders van deze jongens kwamen uit het Duitse veengebied. Waarom trokken ze naar Noord-Amerika en hoe is het ze daar vergaan?

Nu Wildlands een plek gevonden heeft op de es, is de vraag wat er gebeuren gaat met het gebied van de oude dierentuin, het vroegere Willingeterrein. Daar wordt over nagedacht en er komt een 'kwaliteitsplan' voor dit 'Mensenpark'. In vroegere Kronieken is al eerder geschreven over de geschiedenis van dit gebied. Gerben Dijkstra is er nogmaals ingedoken en het resultaat is een lang artikel (dus ga er maar even voor zitten) over hoven, schultehuizen en een landgoed. Het zou mooi zijn als cultuur-historische elementen uit deze vroegere 'Willingekampen' weer opgenomen kunnen worden in de nieuwe inrichting.

Ook deze keer een aflevering van '100 jaar geleden', berichten uit de *Emmer Courant* van het vierde kwartaal van 1916.

De redactie wenst u alvast prettige feestdagen.

Jongens van Nieters naar Amerika

Sinds eeuwen trekken Europeanen naar andere continenten. Mensen zijn op zoek naar betere bestaansmogelijkheden. Wat is de beweegreden van deze emigranten? Vrijheid van geloof, oorlogsdreiging, honger, boerenland, ruimte, werk in de steden of gewoon een beter klimaat. 'Jongens van Nieters' maken de grote oversteek naar Noord-Amerika. Het is dan kort voor en na 1900. Ze zijn geboren in het Nederlandse Barger-Compascuum. Hun ouders zijn afkomstig uit het Duitse 'veen'-grensgebied. De wortels van deze families liggen verder Duitsland in 'op het zand'. Wat drijft deze mensen om aldoor te verhuizen en hoe is het ze vergaan?

150 jaar geleden

Afgelopen zomer vierde Barger-Compascuum zijn 150-jarig bestaan. Op 23 juni 1866 zetten vier vermogende mannen een handtekening onder de verdeling van de grond van 'Compascuum' en het plan van vervening. Al voor die tijd - ongeveer

1860- wonen boekweitboeren nabij het riviertje de Runde.

Zes jaar later, in 1872, maakt pastoor Vroom van Erica een Status Animarum van zijn parochie (Kuis, 1948). Tot de parochie Erica behoren in die dagen alle katholieke inwoners binnen de landsgrens, ten zuiden en ten oosten van Emmen. Vroom! gaat heel gedegen te werk. Hij noteert de namen van de bewoners, voornamen, leeftijd en de doopparochie. Alle gegevens noteert hij in de *Memoriale Parochiae Ericae*.

Ook 'Compascuum' behoort tot zijn parochie. Drie gebieden onderscheidt Vroom in dit dorp, die samen in het jaar erop de Sint Josephparochie van Barger-Compascuum gaan vormen. Het zijn 'Voor Compascuum', noordelijk en pal ten oosten van de Runde, 'Compascuum Verum', ten oosten van de Runde van Zwartemeer tot in het Emmer markegebied en 'de Maatschappij', ten westen van de Runde en grenzend aan het Smeulveen. Na 1875 komt de grensstreek er nog bij.

In het buurtschap Voor-Compascuum noteert hij als 5: 'Joh. Harm. Nieters, Aschendorf, 38 jaar. Maria

*Stoomschip/raderschip van Amsterdam
naar New York*

Harm Nieters en Maria Gesina Hermesen
(foto: Barger-Compascuum in grootmoeders tijd, *Dijck*, 1991)

Ges. Hermesen, Rütenbrock, 34 jaar. Maria Helena 7 jaar, Gez. Reg. 3 jaar en Anna Aleida 1 jaar.'

Kolonist Nieters naar Neusustrum

Harm Nieters (1834 Neusustrum-1914 Barger-Compascuum) is afkomstig uit het Duitse Neusustrum, dat tot de parochie Aschendorf behoort. Hij trouwt in 1865 in de kerk van Rütenbrock met Maria Gesina Hermesen (1840 Rütenbrock -1913 Barger-Compascuum).

Neusustrum en Rütenbrock zijn twee van de veertien kolonies (Blanke, 1938), die de bisschop van Munster in 1788 sticht. Het merendeel van de nieuwe nederzettingen ligt in het markegebied van de eeuwenoude zanddorpen op de westelijke oever van de rivier de Eems. Dit markegebied loopt in westelijke richting naar het Bourtanger Moeras en vormt de grens met de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.²

Het land van de bisschop is overbevolkt. Zijn volk bestaat uit boeren die leven op en van het land onder karige omstandigheden.³ Er is geen toekomst voor al deze mensen. Hij heeft dringend nieuwe grond nodig om jonge boerengezinnen een bestaan te geven. Ook wil de bisschop zijn westgrens versterken om invallen vanuit de 'Nederlanden' te voorkomen.

De vader van Harm Nieters is geboren in Apeldorn, een zanddorp op de Hümmling, ten oosten van de Eems, noordelijk van Meppen en nabij Gross - en Klein Stavern. De familie gaat in op de mogelijkheid die de bisschop hun biedt om te gaan boeren op het nieuwe land aan de andere kant van de Eems. Ze vestigen zich twintig kilometer noordelijker in de nieuwe kolonie Neusustrum.

Europa in roerige tijden

Maar er speelt meer. Europa maakt roerige tijden mee. De Franse keizer Napoleon Bonaparte overtuigt eind 18de eeuw een groot deel van Europa. Alle landen worden samengesmeed tot een groot Frans Rijk. In 1810 worden Nederland en het Emsland bij Frankrijk ingelijfd. Zijn keizerrijk is echter van korte duur. In 1813 wordt hij bij de Volkerenslag bij Leipzig verslagen. Na terugkeer

uit gevangenschap (Elba) richt hij nog één keer een leger op, waarna hij in 1815 bij de Slag bij Waterloo definitief wordt verslagen. Het grote Franse Rijk valt uit elkaar en tijdens het Congres van Wenen in 1815 wordt het Emsland toegewezen aan het Koninkrijk Hannover.⁴

Andermaal is het Duitse Rijk verdeeld in verschillende landen, staten en koninkrijken. Onderling wordt oorlog gevoerd. Ziektes, onder andere de pest, misoogsten, armoede en door oorlogen te hoge belastingen teisterden het gewone Duitse volk. De mensen leven onder misereabele omstandigheden.

Het koninkrijk Pruisen ontwikkelt zich tot een machtige dominerende staat. Het is Otto von Bismarck, rijkskanselier en groot strateeg, die vanaf 1862 met harde hand regeert. Hij wil alle Germaanse landen samensmeden tot één groot Duitsland. Oostenrijk wenst de soevereiniteit van de verschillende staten te behouden. Het koninkrijk Hannover volgt Oostenrijk. In 1866 wordt de oorlog tussen Pruisen en Hannover uitgevochten in Bad Langensalza (Thüringen). Pruisen verslaat Hannover. Hannover wordt geannexeerd en valt, en daarmee ook het Emsland, onder 'de Pruis'. De officieren uit het Hannoveraanse leger kunnen met behoud van hun

rang dienen in het Pruisische leger. De gewone soldaten worden naar huis gestuurd, maar moeten zich binnen drie maanden melden. Tevens dreigt oorlog met Frankrijk. Pruisen en Frankrijk vechten om de macht in Europa. Pruisen, Von Bismarck, lokt een 'Kulturkampf' uit. De Fransen zijn katholiek; jongens uit het Emsland zijn eveneens katholiek. Von Bismarck heeft de pauselijke macht afgezworen; hij is protestant. De Emsländische mannen weigeren te vechten tegen Frankrijk in de oorlog van 1870-1871. Ze deserteren en veel mannen besluiten te emigreren en nemen de boot naar Amerika. Anderen, vooral jongens uit het Nederlands-Duitse grensgebied, zoeken het dichterbij en vluchten de grens over naar Nederland. In het Nederlandse deel van het Bourtanger Moeras zijn nog onbewerkte boekweitgronden. Ze pionieren. Hier kunnen ze zich nog vestigen en hoeven de jongens en mannen zich niet te melden voor de lange en zware Pruisische militaire dienst.⁵

Nieters naar Nederland

Zo moet het ook binnen de familie Nieters zijn gegaan. Harm Nieters trouwt op 5 september 1865 met Maria Gesina Hermesen en als toekomstige

woonplaats geven ze Compascuum op. In het Duitse grensgebied zijn de meeste boekweitgronden uitgeput. Nadat hun moeder al vroeg is overleden en de ouderlijke boerderij overgenomen wordt door oudste zus en man, moeten alle andere kinderen Nieters op zoek naar 'nieuw land'. Op Compas is nog genoeg boekweitland te huur.

Waarschijnlijk heeft de pastoor van Rütenbrock 'snel' het paar voor de katholieke kerk getrouwd en zijn ze de grens overgetrokken. Zo gebeurde het vaak, vertelde mij dorpshistoricus Broer Berens (1916-2013).

Hun eerste kind wordt in februari 1866 in Barger-Compascuum geboren. Ook broer Theo (1837 Neusustrum - 1902 Barger-Compascuum) verhuist naar Compascuum. Hij trouwt in 1862 in Rütenbrock met Maria Margaretha Beentken (1830 Rütenbrock - 1910 Barger-Compascuum). Zij wonen eerst nog in Rütenbrock, dan in het Smeulveen bij Barger-Oosterveld. Pas vanaf 1878 in Barger-Compascuum, daar waar de Maatschappij (nu: Berkenrode) de Postweg in zuidelijke richting kruist.

Oudere zus Maria Adelheid (1828 Neusustrum - 1892 Zwartemeer) trouwt in 1851 in Rütenbrock met Geert Hendrik Tholen uit Lindloh (1822

Grafmonumenten van Harm Nieters en Maria Gesina Hermesen op het oude kerkhof in Barger-Compascuum (foto's: Gerard Steenhuis)

Lindloh - 1894 Zwartemeer). Alle kinderen zijn in Lindloh geboren, behalve de jongste: in 1872 in Barger-Compascuum. Zij moeten vooraan in de Maatschappij, net ten noorden van de Postweg hebben gewoond⁶, maar zijn al snel naar Zwartemeer verhuisd. Ook uit deze tak zijn zonen (met achternaam Tholen) naar Amerika gegaan (Berens, 2001).

Een andere broer, Johann Gerhard Nieters (1842 Neusuistrum - 1909 Shakopee (Minnesota)), maakt in 1870 de oversteek naar het land met de onbegrensde mogelijkheden, naar Amerika. Hij komt terecht in Minnesota. Deze staat grenst aan Canada en is bekend om zijn eindeloze bossen, meren en de Siouxindianen. Vooral Duitsers emigreren naar dit deel van de Verenigde Staten van Amerika.

Op Compas en negen kinderen

Johann 'Harm' Nieters is een kundig boekweitboer. De familie maakt goede jaren mee op het land op de oostwal van de Runde, vlakbij de protestantse kerk van dominee De Weerd in Klazienaveen-Noord.⁷ Naar zeggen doneert de familie de katholieke kerk van Barger-Compascuum op enig moment 1.000 gulden voor toekomstige misintenties! En dat is zeker voor die tijd erg veel.

Negen kinderen worden er geboren. Vijf meisjes en vier jongens. Moeder Maria Gesina overlijdt in 1913. Ze wordt begraven op het bovenveenkerkhof van Barger-Compascuum. Haar man Harm overlijdt een jaar later. Anno 2016 sieren twee mooie monumenten beide graven.

Naar Amerika

Bernard (1875 Barger-Compascuum - 1958 Rockville) is de tweede zoon. Hij is in 1875 in Barger-Compascuum geboren. Van zijn ouders en andere familie hoort hij de verhalen over zijn oom Gerhard die naar Amerika is geëmigreerd. Bernard past dagelijks op schapen. Het verveelt hem. Hij is zeventien jaar en wil meer. Hij droomt van Amerika. Zijn ouders proberen hem tegen te houden, zo jong en onervaren als hij is. Ze stemmen erin toe als buurtgenoot Harm Borghuis, die ook naar Amerika wil, op hem past (Haitel, 1993).

In Amsterdam, bij de boot aangekomen, blijkt er geen plaats voor beide mannen. Hier scheiden hun wegen. Bernard stapt op een andere boot die naar

*Johann
Gerhard
Nieters
gaat in
1870 naar
Amerika*

New York gaat. De reis op deze zeilboot moet een nachtmerrie zijn geweest. De jonge Nieters wordt omringd door Russische Joden. Hij verstaat de taal niet en voelt zich alleen. Er breken gevechten uit tussen de passagiers. Hij kan zich nauwelijks verdedigen. De boot maakt winterstorm en noodweer mee. De overtocht duurt zeven weken. In december 1892 komt hij aan.

Bernard, vanaf nu heet hij Barney, trekt in bij zijn oom Gerhard in Shakopee, in het zuiden van Minnesota en ontmoet hier zijn latere echtgenote Mary Jasken, die afkomstig is uit het Groningse Sellingerbeetse. Ook deze van oorsprong Duitse familie was vanuit Nederland geëmigreerd. In 1899 trouwt het paar. Als huwelijkscadeau schenkt vader Jasken 160 hectare grond in het noordelijker gelegen Rockville, Minnesota. Op hun perceel staan een blokhut, enkele schuren en een grote hoop stenen. Zo moet het begin zijn geweest.

Het echtpaar gaat aan de slag, houdt schapen en maakt de grond bouwklaar. Barney verdient aan de verkoop van lammeren en wol en de teelt van klaver. Hij investeert in een zaaginstallatie en klavermaaier, die hij verhuurt aan boeren uit de buurt. Hij schaft zich werkpaarden aan en handelt in onroerend goed. Hij koopt 80 hectare grond die hij bouwrijp maakt.

In de beginjaren spreken ze Nederlands of een soort van plat-Duits. Later als de kinderen naar school gaan Engels.

Een foto van de jongens Nieters uit 1910. Van-af links: George, Herman, Henry en Barney.

In 1911 bouwt hij een grote schuur. De bouw is nog niet gereed of een hevige storm blaast de schuur omver. Barney raakt gedesilluseerd en gaat voor korte tijd terug naar zijn ouders in Nederland. Hier vertelt hij over het leven in Amerika. Maar hij keert terug naar zijn boerderij. Met de komst van de auto's begint hij een benzinepomp in Rockville en richt de Nieters Oil Compagnie op. In 1916 bouwt Barney een nieuwe boerderij met voor die tijd de modernste toepassingen, zoals gebruik van elektra, warm en koud stromend water. Elf kinderen worden er geboren. Ze hebben het zeer goed.

Andere broers volgen

Ook de oudste broer Gerhard (George, 1872 Barger-Compascuum - 1951 Rockville) waagt de overstap. In 1893 komt hij aan in Amerika. In de zomer werkt hij in Clara City (Minnesota) en in de winter is hij bij Barney op de boerderij. George is altijd vrijgezel gebleven. Hij heeft geen kinderen. Herman Hendrik (1881 Barger-Compascuum - 1948 Rockville) heeft in Nederland als roepnaam 'Minne', maar heet 'Henry' op zijn Amerikaans. Hij woont in het Duitse Haren en wordt opgeroe-

pen om te dienen in het Nederlandse leger. Tijdens zijn verlof in 1902 deserteert hij. Hij waagt de grote oversteek en gaat ook naar Rockville. In 1910 keert hij terug naar Nederland om als veenarbeider de kost te verdienen. Het werk bevalt hem niet. Dagenlang staat hij tot over zijn enkels in de modder. Het is koud en het sneeuwt. Hij gooit zijn gereedschap erbij neer en vertrekt andermaal. Hij trouwt in 1921 met de weduwe Mary Spoden. Ook zij doen het goed en zijn zelfs een tijdlang eigenaar van een hotel in de Mainstreet in Rockville. Een groot deel van zijn leven werkt hij voor een graniet-firma. Zij krijgen drie kinderen.

Broer Herman Nieters (1879 Barger-Compascuum-1951 Bismarck) vaart in 1905 met het stoomschip 'Zeeland' naar Amerika. Zijn overtocht duurt drie weken. Hij neemt de trein van New York naar St. Cloud (Minnesota), dat dichtbij Rockville ligt. Op dat moment zijn alle vier de broers Nieters herenigd.

Herman trouwt in 1907 met Maggie Boos, Barneys buurmeisje. Hij wordt boer in Wing, North Dakota, een staat die westelijk grenst aan Minnesota. Twaalf kinderen krijgt het echtpaar.

Kinderen Nieters

De Nietersclan, aan de andere kant van de Atlantische Oceaan, voortgekomen uit de vier broers, kent in totaal zevenendertig kinderen. Dit is inclusief de nakomelingen van oom Gerhard.

De vijf dochters van het pioniersechtpaar Harm Nieters en Gesina Hermesen trouwen in de buurt.⁸ Hun - eveneens tientallen - kinderen dragen achternamen als Husers, Wübkes, Gerdes, Conen en Mensen. Drie van de vijf dochters verhuizen naar Barger-Oosterveld, zoals meer inwoners van Barger-Compascuum deden in die tijd.⁹

Verscheidene keren zijn kinderen van de Amerikaanse Nieters op bezoek bij hun familie in Zuid-Oost Drenthe of in het Emsland. Zo ook William Robert 'Willy' Nieters, kleinzoon van Barney. Hij is militair in de US Army en na de oorlog gestationeerd in Duitsland. In 1956 bezoekt hij de plek waar ooit de wieg van zijn opa heeft gestaan¹⁰, zijn opa die zijn Duits-Nederlandse roots achter zich liet en de drift had naar Amerika te gaan.

Barney Nieters en Mary Jasken en hun kinderen in ongeveer 1920

Fietsknooppunt 53 en Noaberpap

Anno 2016 staat op deze locatie in Klazienaveen-Noord, hoek Berkenrode-Foxol-Verlengde Scholtenskanaal en nabij het landgoed Scholtenszathe, een informatiebord over 'Vroegere huisplaatsen in het Rundedal'. U komt hier door Fietsknooppunt 53 te nemen. Ook het Noaberpap gaat hier langs. Als u met het gezicht naar het bord staat, hebt u aan uw linker zij een bos (rond de oorlog in eigendom bij boer Van Polen, Kl'Noord). Voor u, evenwijdig aan de Runde en in een lengte van ruim een kilometer, lag in eerdere dagen het 'Voor-Compascuum'.

De foto's zonder bronvermelding zijn overgenomen uit *Nieters Family History 1993* van Gary Haitel. Voor een uitgebreidere versie van 'Jongens van Nieters naar Amerika' met meer foto's en informatie zie: http://www.achterdebreesloot.nl/jongens_van_nieters_p1.htm

Noten

- 1 Zie: <http://historischekringerica.nl/genealogie/laurens-hendrik-albert-carel-vroom/>.
Pastoor Vroom heet Laurens Hendrik Albert Carel M.A. Vroom. Hij is in 1825 geboren in Nieuwe Pekela en overlijdt in 1891 in Bedum. Hij doet het seminarie te Warmond en wordt in 1850 tot priester gewijd.

Vroom is tweede pastoor van de parochie Nieuw Amsterdam. Zijn parochie bestaat uit Sleen, een deel van Dalen en Emmen. Hij is veel te voet onderweg naar zijn parochianen, een zware klus. Het gebied is erg uitgestrekt, kent nauwelijks wegen, het bovenveen is slecht begaanbaar, en in natte tijden niet begaanbaar. In 1873 komt de bisschoppelijke goedkeuring om in Compascuum een eigen parochie te stichten, met eigen pastoor, kerk en kerkhof. Pastoor Vroom gaat het land in om geld in te zamelen voor zijn armlastige parochie. Onder zijn leiding wordt de pastorietuin en het pastoorsbos in Erica aangelegd. Hij moet in Erica een aantal huwelijken clandestien hebben ingezegend. Dat wil zeggen het burgerlijk huwelijk. Dit heeft in 1876 voor het gerecht gediend. Vroom wordt vrijgesproken. Toch wordt hij in 1877 overgeplaatst naar de parochie in Bedum. Daar overlijdt hij in 1891 op 65-jarige leeftijd.

- 2 Veertien kolonies, dit zijn Neurhede, Neudersum, Neustrum, Twist, Schwartenpohl, Neuversen, Hebelermeer, Rütenbrock, Neudörpen, Neulehe, Neuarenberg, Neuvrees, Neubörger en Brennenberg.
- 3 Horst Bechtluft en Herman Levelink uit Twist verhalen hierover in 200 Jahre Moorkolonien Twist 1786-1986. Op pagina 47-55 schrijven ze over de 'Twister Auswanderung nach USA. Neuanfang in der Neuen Welt'. 'Heuerleute, Torfbauern und Pächter lebten nur von dem Wenigen, das sie dem kargen Boden abgewinnen konnten. Geld war nicht vorhanden. Die Häuser waren weitgehend verfallen oder selbst notdürftig zusammengeflückt, eingesackte Mauern wurden mit Pfählen abgestützt. Die Behausungen waren natürlich feucht und zugig'..... "Es war im Herbst des Jahres 1840 gewesen, als sich acht Familien mit ihrem 39 Kindern und einigem Hausgesinde- insgesamt sechsig Men-

schen- zum letztenmal in das armseliche Kirchlein auf dem Bült (GS: Twist) begeben hatten, um den Segen des Himmels für ihr unsicheres Vorhaben zu erleben: Sie wollten jenseits des grossen Meers eine neue Heimat suchen, nachdem die Verhältnisse mitten im Moor immer bedrängter geworden war”.

- 4 Zie; http://www.achterdebreedesloot.nl/drie_feiten_p1.htm
- 5 Zie: http://www.achterdebreedesloot.nl/immigratie_duitsers_p.htm
- 6 Zie: http://ffjmbloom.home.xs4all.nl/collectie_broer_berens/kaart_bewoners_Compascuum_1872-1873.html
- 7 Het Voor Compascuum is een woonstreek ten oosten van de Ronde, achter de kerk van De Weerd in Klazienaveen-Noord. Het land ligt ten westen van de huidige Rolfersathe, de hoeve van de familie Rolfers aan het Oosterdiep wz even ten zuiden van Viertorenbrug en Rolfers Outdoor. De familie Nieters heeft hier tot ongeveer 1913-1914 achter in het veld gewoond. Het land wordt gekocht door de familie Rolfers. Zij ontvenen de grond. Keten moeten nog in het veld gestaan hebben. Aldus Jan Willem Rolfers, die het weer van zijn vader Abel Rolfers heeft gehoord.
- 8 De dochters van het echtpaar Nieters-Hermsen zoeken het ‘echt’ in de buurt. Oudste dochter Maria Helena (1866 Barger-Compascuum - 1894 Barger-Compascuum) trouwt met Jan Hüsters (1860 Exloërveen - 1934 Barger-Compascuum). Zijn ouderlijk huis staat dichtbij aan de Schoolweg-noord, plaats 16. Gesina Regina (1868 Barger-Compascuum-1942 Boveld) trouwt met Johann Bernard Wübkes (1864 Hebelemeer - 1904 Barger-Compascuum), ook dichtbij van de Schoolweg-noord. Berend Wübkes overlijdt in 1904, Gesina Nieters verhuist dan naar Barger-Oosterveld. Maria Adelheid (1870 Barger-Compascuum - 1935 Boveld) trouwt met Johann Rudolf Ge(e)rdes (1860 Lindloh - 1934 Barger-Oosterveld) van het geslacht met huisnaam Botkes. Het gezin Gerdes woont eerst aan de Schoolweg-zuid, op plaats 28, later achter in de Maatschappij. De naam Botkes komen we nog tegen in Barger-Oosterveld. Aan de Gerardusstraat staat de ‘Botkeshoeve’. Vader ‘Botkes Harm’ moet de eerste kroeg van Compas gehad hebben.
- *Griet (1877 Barger-Compascuum - 1922 Zwartemeer) trouwt met Jan Conen (1874 Nieuw-Dordrecht -1930 Zwartemeer) uit Nieuw-Dordrecht. De familie Conen verhuist later naar Zwartemeer. Jongste dochter Anna (1884 Barger-Compascuum - 1972 Barger-Oosterveld) blijft lang met haar man Geert Hendrik Mensen (1881 Jipsingboermussel- 1945 Barger-Oosterveld) wonen bij haar ouders op de

ouderlijke ‘stee’ in het Voor-Compas. Rond 1913-1914 verhuist het paar naar Barger-Oosterveld.

- Zie: Ameln, 2015, blz 173: afbeelding bidprentje Johan Rudolf Gerdes en blz 174 die van Maria Adelheid Nieters. Blz 212: Lijst eerste parochianen, nr 23. Steenhuis, Barger Compas 150 jaar op dreef, blz. 65.
- 9 Waarom verhuizen naar Barger-Oosterveld? Na (geschat) 1910 wordt het Voor Compas voorbereid op de aanstaande veenaafgraving. Waarschijnlijk laten de grondeigenaren geen nieuwe bewoning toe. De huizen worden gesloopt. Het merendeel van de bewoners verhuist naar het dichtbijzijnde Barger-Oosterveld. Het ‘Oosterveld’ ligt op het meest oostelijke puntje van de Hondsrug. Het is daar zand. Hierop bouwen de mensen goede stenen huizen met de fundering direct rustend op een harde onderlaag. Op zandgrond groeien ook andere gewassen, zoals rogge, haver, aardappelen en gras. De boer in Barger-Oosterveld heeft naast boekweitland in het veld in de richting van Klazienaveen-Noord ook grasland bij de boerderij. En gras is belangrijk voor schapenteelt. Het zorgt voor de nodige variatie in voedsel, nodig voor een goede spijsvertering bij het schaap.
- 10 Willy brengt ook een bezoek aan zijn oudtante Anna Mensen-Nieters, een zus van zijn opa Bernard-Barney. Dit gezin Mensen woont op de Dordsestraat in Emmen, de oude weg van Emmen, over Angelsloo, naar Barger-Oosterveld. Terug in Amerika vertelt hij zijn familie hoe gastvrij zijn Hollandse bloedverwanten hem ontvingen.

Literatuur

- Ameln, J., ea., Sint Gerardus Majellakerk Barger-Oosterveld - van hulpkerkje naar rijksmonument, Barger-Oosterveld 2015.
- Bechtluft, H.H. e.a., 200 Jahre Moorkolonien Twist 1786-1986, Twist, 1986.
- Berens, J.B., Barger-Compascuum, Nijmegen 2012⁴.
- Berens, J.B., Map over inwoners van Barger-Compascuum en Zwartemeer 1873-1900.
- Blanke, H., Emsländische Moorkolonien in Kreisse Meppen, Osnabrück 1938.
- Dijck, F.A., Barger-Compascuum in grootmoeders tijd, Zaltbommel 1991.
- Haitel, G., Nieters Family History 1993, Calgary 1993.
- Kuis, J.B., Compascuum 1873-1948. Uitgegeven ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan der St. Joseph-parochie te Barger-Compascuum, Barger-Compascuum 1948.

Reacties

Naar aanleiding van het artikel 'Elly', Joodse onderduikers in de gemeente Emmen in de Tweede Wereldoorlog en de tekst over de emigratie naar Brazilië in *Kroniek*, september 2016, jrg. 25, nr. 61, blz. 18 en blz. 19-21, kregen bestuurs- en redactieleden verschillende reacties. Hieronder worden deze verwoord.

'Elly'

Over de vraag wie 'Elly' was geweest, wees Ton Wolfenbutter ons op het artikel over 'juf Cohen' in het *Nieuwsblad van Noorden* van 15 juli 1995 van journalist Philip Brouwer. In het artikel vermeldt Brouwer dat zij ook 'Elly' werd genoemd. Hoewel wij nog geen zekerheid hebben dat zij in het bestuur van de afdeling Emmen van de Nederlandse Zionistenbond zat, vonden wij ook enkele aanwijzingen dat Elly Cohen zeer vermoedelijk Esther Cohen was. Bij het overlijden van zus Betsie in 1935 noemt Esther Cohen zich in een familieadvertentie 'Ellie'. Volgens het dagboek van Israël Jacobs ging hij op 5 april 1945 naar 'Elly Cohen' om 'leesboekjes' op te halen. Bij wie kun je beter leesboekjes ophalen dan bij een juffrouw van een lagere school? Pim Mensingh heeft in *Toen alles nog anders was* (Beilen 2002) op de bladzijden 142-145 Esther (Elly) Cohen uitvoerig beschreven. Esther Cohen en haar zuster Geertruida ('Truus') werden op 12 oktober 1942 in het concentratiekamp Auschwitz vermoord (Marcel Bulte, *Hun namen worden niet vergeten*, Beilen 2014, blz. 162-164).

Tabel joodse overlevenden

Bert Pals uit Nieuw-Amsterdam geeft een aantal correcties en aanvullingen op de tabel *joodse personen uit de gemeente Emmen die de oorlog hebben overleefd*, bladzijde 21.

- Resi Cohen had niet het woonadres Zijtak WZ 29, maar Zijtak WZ 26.

- Betsie, Carel en Israël Denneboom zouden gewoond hebben op Vaart ZZ 45. Dit moet toch NZ 45 zijn. Bij Wolf Denneboom staat wel Vaart NZ 45 als huisadres.
- Reina Kats woonde destijds op het adres Vaart ZZ 54.
- Rosie Kosses woonde niet op het adres Vaart ZZ 45, maar Vaart NZ 45. Zij was de echtgenote van Israël Denneboom.
- Benny Simon Samson woonde met zijn gezin op het huisadres Zijtak WZ 26. Ook de twee kinderen uit het gezin Samson hebben de oorlog overleefd.
- De overlevenden Ten Brink, Vaart ZZ 36, zijn niet vermeld.

Esther 'Elly' Cohen met haar collega's Jo Abbes (links) en Wout van Wijk (Uit: B.J. Mensingh, Toen alles nog anders was, Beilen 2012, blz. 143.)

De tabel in de *Kroniek* was overgenomen uit het boek *Hun namen worden niet vergeten* van Marcel Bulte, blz. 98.

Suze Silberberg

Anneke Molenaar-Stellingsma uit Voorhout was een dochter van meester Stellingsma, die in 1945 in Klazienaveen woonde. Hij was toen onderwijzer aan de openbare lagere school in Zwartemeer; later was hij hoofd der school van de openbare lagere school aan het Dommerskanaal. Het gezin woonde naast de familie Meester. Toen, in het laatst van de oorlog, voor de familie Meester de grond te heet onder de voeten werd, dook het gezin (met z'n allen) tot aan de bevrijding onder bij de fam. Stellingsma.

De joodse onderduikster bij de familie, Suze Silberberg uit Dalen, huwde later met een zoon van de familie Meester, maar zij is ondertussen overleden. Suze Silberberg huwde met Jan Thijmens Meester; samen kregen zij twee dochters. Het leven van Suze Silberberg dat veel tegenslagen kende, is uitvoerig beschreven in een werkstuk van drie havo-leerlingen uit Dalen.

Overige reacties

Verschillende reacties kregen wij over het schuiladres van Marie Cohen-Grünberg en haar zonen Daniël en Alfred bij de familie Zikken te Exloo. Mevr. Eeltje van Ooyen-Bosch uit Norg vertelde ons dat bij haar ouders, de familie A.M.C. Bosch,

Noordbargerstraat 80, de joodse onderduiker Cohen uit Scheveningen verbleef. Hij werd oom Jaap genoemd. Zijn vrouw die wel eens op bezoek kwam, werd tante Rie genoemd. Ook de onderduikers Henk Buitenhuis en Simon Schoon, oom Gerard, verbleven bij de familie Bosch.

J.S. Klinkenbijn-Middelveen woonde in de oorlogsjaren op het adres Kerkhoflaan 25. Bij de burenen, de familie Noorlag (Kerkhoflaan 26), zaten de joodse onderduiker Kurt Stein en (soms) verzetsman Simon Schoon, die met de oudste dochter van Noorlag was gehuwd.

De heer Van der Zee (Delfzijl) vertelde ons dat één van de broers Bollegraaf bij de fam. Jeursen aan de Dordsedijk te Klazienaveen zat ondergedoken. Salomon Meiboom zat een tijdje ondergedoken in het Noorder Dierenpark boven de leeuwenkooi. Vader en moeder Denneboom zaten met hun kinderen Carel en Betsy ondergedoken bij de familie Gorter, die naast het chr. gereformeerde kerkgebouw in Nieuw-Amsterdam woonde.

Willem ten Brink uit de Kapelstraat 31 vertelde dat Salomon Meiboom, nadat hij zijn onderduikersplek in het Noorder Dierenpark had verlaten, tot aan de bevrijding bij een oom van hem verbleef.

In afwachting van meer reacties zullen we in een komend nummer met een overzicht van onderduikadressen komen.

Castrolanda

Naar aanleiding van de tekst die over de emigratie naar Brazilië (*Kroniek*, september 2016, blz. 18) is geschreven, kregen we enkele reacties, onder andere van Lucy Moorlag, Gerard Steenhuis en Geert Velzing. Laatstgenoemde herinnerde zich nog dat de tweeling van de familie Groenwold de laatste dagen, voordat zij naar Brazilië vertrokken, bij zijn ouders thuis verbleven.

De achterzijde van de synagoge met links de woning van de familie Samson (zie vorige bladzijde) aan de Julianastraat (Foto: Geert Klomparends)

Bijzondere locaties in het 'oude' centrum van Emmen

Hoven, schulthehuizen en een landgoed

In de komende maanden wordt over de herinrichting van het voormalig dierenpark nagedacht. Het gemeentebestuur geeft informatie, stelt kaders vast en heeft inmiddels drie architectenbureaus uitgenodigd om het kwaliteitsplan voor het Mensenpark in Emmen te schrijven. Het kwaliteitsplan is essentieel voor uitstraling van het toekomstige park. Uiteindelijk geeft het richting aan architecten of projectontwikkelaars die in de toekomst concreet iets voor het park gaan maken of bouwen.

In dit artikel wordt de geschiedenis van het terrein tot 1935 beschreven.

Boven: Het Emmenshuis, later het Willingehuis, werd omstreeks 1700 door de familie Emmens gebouwd. In de volksmond werd het 'het witte huus' genoemd. Onder: Naast het Willingehuis stond een boerderij met aangebouwde woning, waarin huisarts Karel Diederik Schönfeld praktijk hield.

Boven: In 1935 werd het Willingehuis afgebroken. Roelof Zegering Hadders en zijn zuster lieten op het terrein de villa De Lindenhof bouwen. Onder: In 1934 werd de woning afgebroken om plaats te maken voor een fraaie, moderne villa, waarin dokter Hospers woonde.

Drie fraaie villa's aan de Hoofdstraat. Vanaf links: de villa's van Zegering Hadders, dokter Hospers en de zoon van dokter Schönfeld, die gemeenteontvanger van Emmen was. De woning werd later onder andere bewoond door de familie Reinink. Geheel rechts is nog net de oude entree van het dierenpark te zien. In 1991 werd de laatste woning in de rij afgebroken om plaats te maken voor kantoren en de vergrote ingang van het Dierenpark Emmen. (Foto's vorige bladzijde en hierboven: Roelof Boelens)

In dit artikel wordt ingegaan op de bewoningsgeschiedenis en het gebruik van het gebied ten oosten van de Hoofdstraat, waar in de vorige eeuw drie villa's hebben gestaan met daarachter het Noorder Dierenpark, later Dierenpark Emmen.

Het Emmenhuis en het Willingehuis

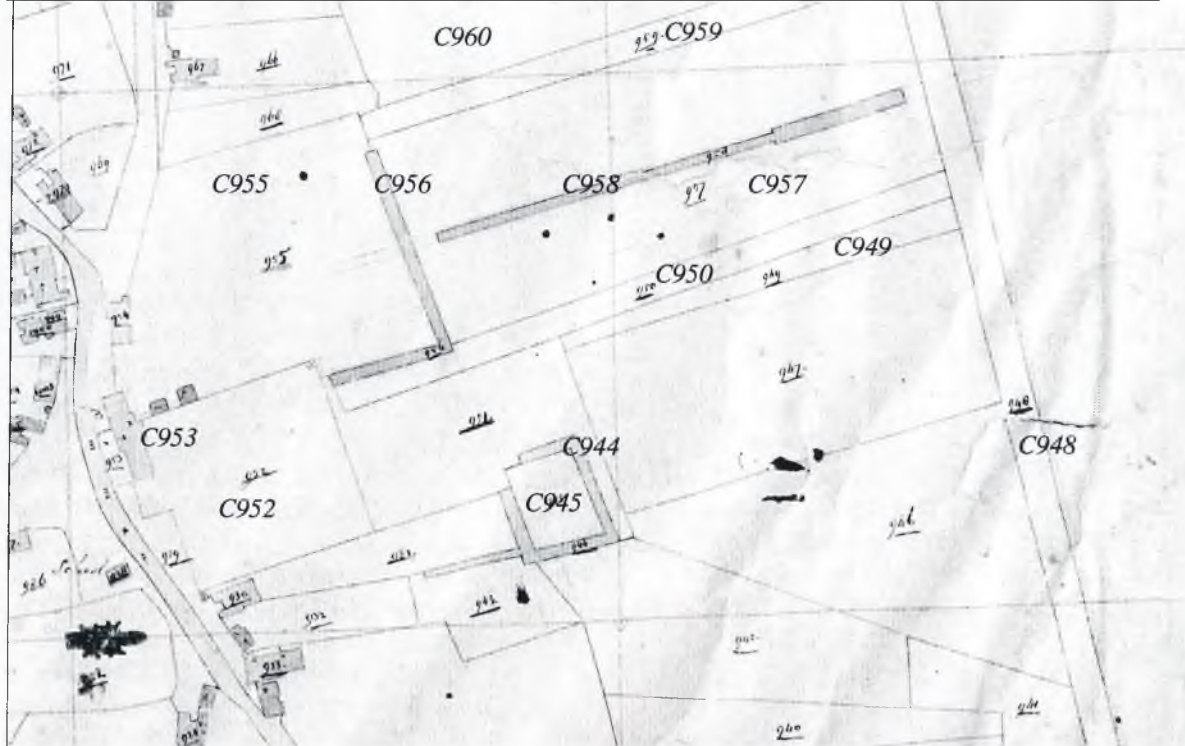
De woning, in de volksmond 'het Schultehuis', die op het kadastraal perceel C953 stond, was eind 17de eeuw/begin 18de eeuw gebouwd en werd toen door het geslacht Emmen bewoond. Het is niet duidelijk of Hugo Emmen (schulte in Emmen van 1702-1722) of zijn vader Everhard het huis heeft gebouwd. Ook de overgrootvader van Hugo was schulte van Emmen (1625-1654).

In 1776 kocht schulte Lucas Willinge voor f. 6.000,00 de woning van de erfgenamen van schulte Christiaan Warner Emmen, de zoon van schulte Hugo Emmen.

Tot eind 1935 werd het Willingehuis bewoond door nazaten van Lucas Willinge. Het verwaarloosde pand werd in 1936 aan Roelof Zegering Hadders verkocht, die het liet afbreken en er de villa De Lindenhof, ontworpen door de architecten ir. D. Jansen en C. Bos uit Utrecht, liet bouwen. De woning werd ongeveer 30 meter ten oosten van het voormalige Willingehuis gebouwd. In 1984 werd de woning en de omringende tuin bij het Dierenpark Emmen gevoegd.¹

Links: Rechts het Willingehuis langs de Dorpsstraat, de huidige Hoofdstraat. Het stond dicht op de straat. Rechts: Het Willingehuis kort voor de afbraak (Foto's: Roelof Boelens)

Het terrein van het Willingehuis

Op de kadastrale kaart van Emmen uit de 19de eeuw zijn de verschillende percelen op dit terrein te zien en op de bladen van de zogenaamde 'oorspronkelijke aanwijzende tafels' wordt de perceelgrootte vermeld.² Op deze kaart staat de woning van de familie Willinge op perceel C953 (0,084 ha) getekend. Achter deze woning lagen twee percelen, die in 1832 als tuin (C952; 0,727 ha) en weilandkamp (C955; 1,332 ha) waren omschreven. De weilandkamp werd aan de oost- en zuidzijde gedeeltelijk omzoomd door een gracht (C956, 0,083 ha). Achter de tuin lag een perceel (C945, 0,131 ha), dat bijna in zijn geheel door een gracht (C944, 0,099 ha) werd omsloten, waarbij aan de westzijde vanaf deze gracht nog een sloot richting de Dorpsstraat liep. Naar het perceel toe is op de kaart geen weg te onderscheiden. Loodrecht, in oostelijke richting, op de oostzijde van de gracht van de weilandkamp is op een naastgelegen weilandkamp (C957, 2,199 ha) een gracht (C958, 0,126 ha) getekend. Verder lagen er nog twee lanen (C948, 0,67 ha; C950, 0,377 ha), twee boswallen (C949, 0,216 ha; C959, 0,374 ha) en één bosperceel (C960, 3,271 ha) op het terrein van het Willingehuis. In totaal was dit complex (C938-C960) met uitzondering van perceel C943 17,5 ha groot. De grachten waren gegraven. Ook de lanen zijn aangelegd en de bomen zijn aangeplant.

Vergelijkbare landgoederen in Drenthe

Het Willingeterrein was weliswaar uniek voor Emmen, maar niet voor Drenthe. Op de kadastrale kaarten van bijvoorbeeld Anloo en Oosterhesselen uit 1832 zijn respectievelijk ten zuiden van het Ellentshuis in Anloo³ en ten zuidwesten van De Klencke in Oosterhesselen⁴ vergelijkbare percelen te vinden. Kennelijk hoorden deze bij 'Huizen van stand'. Daarover later meer.

Over het Willingeterrein heeft Tonko Engelsman een artikel in de *Kroniek* van maart 2010 geschreven, waarbij hij uitvoerig ingaat op de in het kader beschreven percelen. Het landgoed bestond uit verschillende lanen, sloten/vijvers en had een

renaissancetuin. Naar aanleiding van dit artikel schreef Wim Visscher nog een aanvulling, waarin hij dieper ingaat op de 'tuin' van Willinge. Aangezien beide auteurs op een gedegen wijze het 'park' van de Willinges beschrijven, wordt in dit artikel niet uitvoerig op het bijzondere karakter van dit landgoed ingegaan.⁵

Ongerustheid in de Emmer samenleving

Eind 1935, na het overlijden van Gesina Anna Christina Willinge (1854-1935), de laatste bewoonster van het Willingehuis, was men in Emmen ongerust over welke bestemming het huis, beter gezegd het terrein zou krijgen.

In Emmen vroegen velen zich af: 'Wat gaat er met de Willingekampen gebeuren?' De journalist van de *Emmer Courant* schreef op 1 januari 1936: *'Er bestaat op weinig punten een zo algemeene publieke opinie als deze: het verloren gaan van dit fraaie brok landelijkheid ware een onherstelbaar verlies. Zoo is het inderdaad en dat verlies zou te erger zijn, nu Emmen als dorp toch al zoveel van de oude bekoorlijkheid moet opofferen aan de vooruitgang'*. Vervolgens doet hij de suggestie op het terrein een nieuw gemeentehuis te bouwen 'met instandhouding van het typische weidcomplex met wallen en geboomte'. Het zou volgens hem getuigen van een *'grootsche cultuurdaad'*.⁶ Enkele weken later schrijft dezelfde journalist over een *'schoone daad van burgerzin'*. Het complex gronden en het huis waren door J.R. Hospers en de familie Hadders (mej. M.A. Hadders en R. Zegering Hadders) aangekocht. Zij hadden de journalist verzekerd dat de *'kampen, althans de eerste jaren ongerept zullen blijven. Hoogstens zullen twee herenhuizen op het terrein verrijzen'*. Het was niet de bedoeling van de eigenaren *'het bestaande natuurschoon aan te tasten'*. De schrijver van het stuk besluit zijn bijdrage met een *'woord van hulde'* aan de kopers van het terrein.⁷

Op 14 mei 1936 werd met de sloop van het Willingehuis begonnen. Een dag later verscheen er in de *Emmer Courant* andermaal een artikel over dit bijzondere pand in het centrum van Emmen. Het huis was van oorsprong groter geweest. Naast het koetshuis was nog een zijvleugel geweest. En voordat dit huis rond 1700 was gebouwd, moet er een nog groter huis hebben gestaan. Dat kon worden afgeleid uit de funderingen, die men tijdens de sloop aantrof. De journalist heeft het dan ook over een *'havezathe'*: 'Het was omgeven door grachten als de oude kasteelen. Ook van die grachten kan

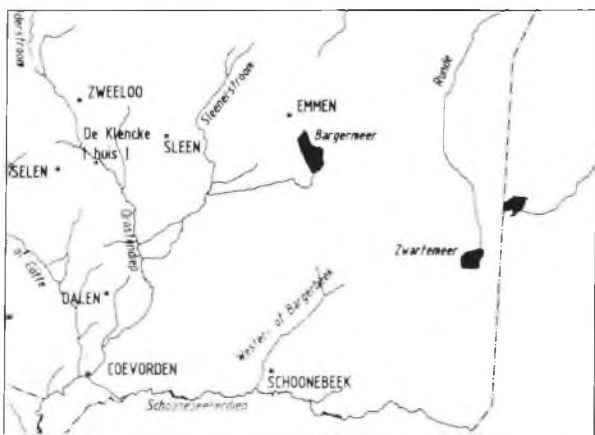
men nog stukken terugvinden in de Willinge's kampen en achter de villa van dokter Hospers.'

Bij de bouw van de woning omstreeks 1700 is voor de fundering gebruik gemaakt van granieten blokken uit de fundering van de voorgaande woning. Ook de oude keukenramen zijn opnieuw gebruikt. Hier zat volgens de journalist nog *'zuiver groen kathedraalglas in'*, dat zo'n 400 jaar oud was.⁸ Ook in 2014 werd bij een opgraving een deel van het fundament blootgelegd (zie foto's bladzijde 15).

De ligging van het Emmenshuis/Willingehuis

De geomorfologische kaart (bladzijde 15) laat zien dat de Hondsrug uit twee parallel aan elkaar lopende keileemruggen (rood op de geomorfologische kaart) bestaat. Deze ruggen lopen in noordelijke en in zuidelijke richting door. Tussen beide keileemruggen ligt een lager gebied, waar in het verleden het Emmermeer, de Veenkampen en het Bargermeer hebben gelegen.⁹

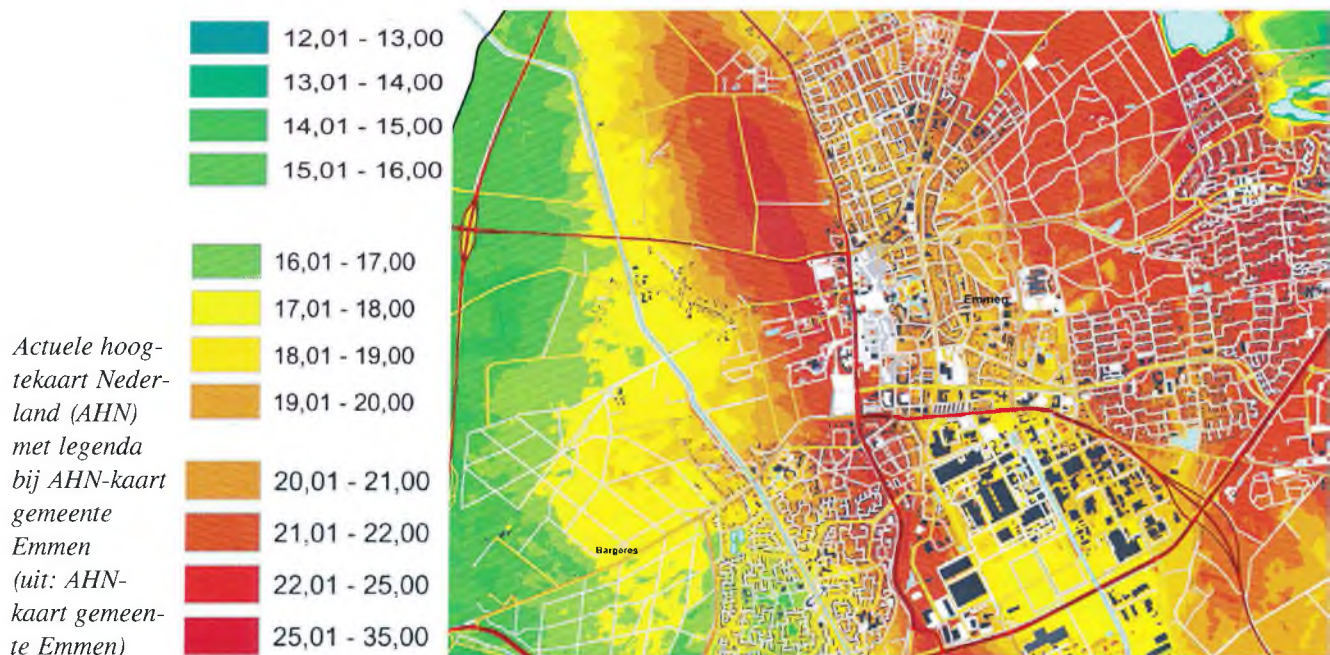
Het terrein achter het Willingehuis grensde aan de oostzijde aan dit lager gelegen gebied tussen de beide zandruggen.¹⁰ Globaal gezien lagen de beide zandruggen van ruim 25 tot 28 m boven NAP, terwijl 'de Veenkampen', het terrein ten oosten van het Willingehuis, ongeveer 20 tot 21 m boven NAP lag. Op de militaire kaarten van Hottinger (1773-1794) en van Huguenin (1819-1829) is te zien dat vanuit dit lager gelegen gebied, 'de Veenkampen', een stroompje naar het zuiden liep, dat in het Bargermeer uitmondde. Het Bargermeer stond met twee gegraven delften (waarvan één met een watermolen) in verbinding met de Sleenerstroom. Volgens G.A. Coert was in de Middeleeuwen het Bargermeer via bevaarbare routes bereikbaar.¹¹ Dit zou kunnen betekenen dat het terrein, de bijzondere percelen van het Willingehuis, al in de Middeleeuwen met een boot/een vlot bereikbaar waren.

Detail van de kaart van G.A. Coert van bevaarbare riviertjes in de late Middeleeuwen. Mocht het stroompje op de kaart van Hottinger (zie kaart blz. 15 onder) bevaarbaar zijn geweest, dan was er in de Middeleeuwen een waterverbinding tussen Emmen en bijvoorbeeld Coevorden. Voor grote en zware transporten over water van Emmen naar Coevorden werd de laad- en losplaats bij het middeleeuwse 'Holtesloot' gebruikt. Deze 'haven' was gelegen aan het deels gegraven Holslootdiep.¹²

Bij een verkennende archeologische opgraving voor de villa Lindenhof, nabij de HEMA (links), in augustus 2014 werd een fundament van het Willingehuis blootgelegd (rechts). (Foto's: Piet Naber)

Onder: Op de Hottingerkaart (1773-1794) is goed te zien dat het Willingegoed op het einde van de 18de eeuw al de vormen had, die van kaarten uit de 19de eeuw bekend zijn. Op deze kaart is de hoofdlaan en de renaissancetuin van de familie Willinge te zien, welke door Tonko Engelsman en Wim Visscher in de Kroniek zijn beschreven. De grachten en de sloot (C944, C956 en C958) zijn op deze kaart niet te zien. Zijn deze in het begin van de 19de eeuw gegraven? Van het Bargermeer (rechts op de kaart) is het stroompje richting het Emmens- en Willingegoed te zien.

Twee kaarten welke door Geert Hovenkamp zijn samengesteld. Links de kaart met vermelding van de kadastrale nummers uit 1832; rechts de kaart met vermelding van de door hem genummerde erven.

De bewoningsgeschiedenis van het terrein

Geert Hovenkamp uit Hilversum doet al jaren onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van Emmen. Dankzij zijn speurwerk is het mogelijk om de bewoningsgeschiedenis van het terrein vanaf 1600 te reconstrueren.

Het dorp Emmen in het begin van de 17de eeuw is door Hovenkamp op de kadastrale kaart van 1832 gereconstrueerd. Hij heeft bij de verschillende erven de bewoners van 1612 en de daaropvolgende jaren vermeld. In het kader van dit artikel wordt nader ingegaan op de mogelijke bewoners van de erven 46, 49, 53 en 54 en hoe het met deze erven verder is gegaan in de 17de/18de eeuw. De reden hiervoor is dat dit het gebied is, waarvan mag worden verondersteld dat het in de Middeleeuwen (grotendeels) in bezit was van de bisschop van Utrecht, zoals wij in dit artikel zullen aantonen.

Twee schultehuizen

Voor het jaar 1612 vermeldt Geert Hovenkamp in zijn bewoningsgeschiedenis geen bewoners bij de erven 46 en 49. Op basis van de volgorde van namen in 1612 kan niet worden uitgesloten dat op één van beide erven Johan van Selbach heeft gewoond. Deze Johan van Selbach was vermoedelijk een kleinzoon van Johan van Selbach die vanaf 1561 schulte van Emmen was. Eén van zijn voorgangers was Egbert ten Dijck. Hij was in Emmen schulte vanaf 1498. Behalve Egbert in den Spiker werd hij ook Egbert in den Hoff genoemd. Het is zeer opmerkelijk dat in beide namen verwijzingen zijn te vinden naar 'hof' en 'spieker'. Op basis van deze twee feiten kan worden verondersteld dat het schulthuis in de 16de en de 17de eeuw op het perceel C955 ('hoff') heeft gelegen met daarachter de 'oude spieker' (C945). Op de kaart van Geert Hovenkamp is dit erf 46.

Voor 1645 werden twee huizen door Hovenkamp op het erf 49 vermeld. De bewoner/eigenaar was Roelof Boelken. In 1645 bezat hij op dit erf een huis met acht gebinten, wijd 27 voet, en een 'nije huis' met acht gebinten, wijd 26 voet. Daarnaast had hij op dit erf nog een 'brouwhuis'. De waarde van het gehele erf was 2.500 Carolus guldens. Het vermoeden bestaat dat Boelken en Emmen familie van elkaar waren. In 1630 werd naast erf 54 vermeld: 'de meule tot Emmen toekomende de scholte

Johan van Selbach	10	erf 46
Herman Geertmaaghs	23	erf 49
Wierckwaal	70	
Ro: Ruyghers	10	
Junghe Winger	0	
Wierckwaal	37	erf 54
Herman anders	4	
Stoffen	1	
Bened. Bremer	1	
Spindijer	5	erf 56
Herman van Selbach	1½	erf 57

De vermeldingen in het belastingregister van 1612: erf 46 - Johan van Selbach; erf 49 - Herman Geertmaaghs; erf 54 - Waerner Evers; erf 56 - 'prediger', de oude pastorie; erf 57 - Herman van Selbach.

*Hendrik Cremers half en heringe
leeg. Scholten huis bevoers bij luhap.
Cremers bewoont staat leeg
Warner Cremers kenter en heringe — 4
De Scholte half wegen twee perden
en de meule en schultant — — — 3*

Een fragment uit het haardstedenregister van 1742 met de vermelding van het lege schulthuis en het 'nieuwe' schulthuis

en Roelof Boelken'. Na 1654 werd de naam van Roelof Boelken niet meer vermeld.

In 1672 woonde op het erf 49 de weduwe van schulte Warnerus Emmen (1629-1670), de 'schultinne' Christina Sijbilla Wijsmans. Vermoed wordt dat zij naar dit erf is verhuisd na het overlijden van haar man.

Het is bekend dat 'het Schulthuis' op het erf 49 (kadastraal perceel C953, voor een deel liggend in het perceel C955 en voor een ander deel in perceel C952) eind 17de eeuw/begin 18de eeuw is gebouwd en vanaf toen door het geslacht Emmen werd bewoond. Het is niet duidelijk of Hugo Emmen (schulte in Emmen van 1702-1722) of zijn vader Everhard (schulte in Emmen van 1668-1685) het huis heeft gebouwd.

Bij de nieuwbouw rond 1700 bleef het oude schulthuis staan, want in het haardstedenregister van 1742 staat vermeld: 'Scholtenhuis bevoers bij Lucas Cruisen bewoont staat leeg (Crousen)'. Twee vermeldingen verder wordt schulte Warner Christiaan Emmen genoemd.

In 1742 stonden in Emmen twee schulthuisen: één leeg en één bewoond door schulte Warner Christiaan Emmen, waarvan de plek bekend is. De vraag is nu, waar het in 1742 'lege' schulthuis heeft gestaan. Dit heeft dus niet op het erf 49 gestaan. Van 1625 tot de nieuwbouw woonden de schulten uit het geslacht Emmens op het naastgelegen erf 54. Omstreeks 1700 werd op het erf 49 het nieuwe schulthuis gebouwd. Aangezien in 1742 het 'oude schulthuis' niet was afgebroken en op basis van de naamsvolgorde in 1612 en het feit dat schulte Egbert ten Dijk ook Egbert in den Spiker en Egbert in den Hoff werd genoemd, mag worden verondersteld dat dit schulthuis op het kadastrale perceel C953 stond, het door Geert Hovenkamp genoemde erf 46.

Wie was Lucas Cruisen (Crousen)?

Uit verschillende mombersverslagen uit het schultegerecht blijkt dat hij in de periode 1720-1726 een logement had, waar men kon 'verteren' en kon vergaderen. In 1723 leende hij met zijn vrouw een bedrag van f. 150,00. In 1738 tekende hij een schuldbekentenis voor een bedrag van f. 140,00 bij schulte Christiaan Wolter Emmen. Bij deze laatste lening stelde hij zijn huis en hof en alle andere

Hugo Emmen heeft in 1719 in het Schulthuis een door Wychel Dannenberg geschilderd behangsel laten aanbrengen, waarop een voorstelling met een vijver, een tempel, een galerij met beelden, sphinxen, waterspuwers enzovoort en bovendien een afbeelding van hemzelf, met zijn vrouw en hun zoontje dat, vrij klein afgebeeld, bij de vijver speelt

Rechts: Schulte Hugo Emmen en zijn echtgenote Adriana Theodora Quaet op geschilderd behang in het Willingehuis.

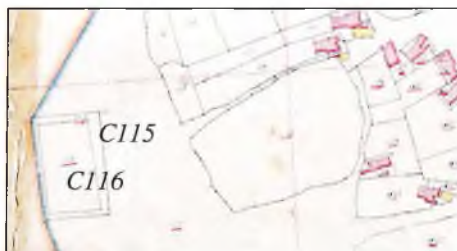
Geheel rechts: Christiaan Wolter Emmen (foto's: Drents Museum Assen).

Op de chromotopografische kaarten van 1900/1910 van Emmen (blad 225) (linksboven), Anloo (blad 152) (rechtsboven) en Oosterhesselen (blad 251) (links) zijn de overeenkomsten van de tuinen bij Wil-linge (links) Anloo (midden) en De Klencke (rechts) goed te zien.

Kavels met een 'gracht'? Hieronder enkele voorbeelden, vanaf linksboven: Oosterhesselen (1832: A913, gracht en A914), Sleen (1832: C115, gracht en C116), Sleen (1900-1910), Westerbork (1832: D1070, gracht en D1071), Westerbork (1900-1910) en Deurze (1832: I222, gracht en I219). Zie voor tekst bladzijde 22.

bezittingen tot onderpand en hypotheek. Dat werd hem noodlottig, want hij kon niet aan zijn aflossingsplichtingen voldoen. In 1742 werd het huis, zoals hierboven beschreven, vermeld als 'Scholtenhuis bevorens bij Lucas Cruisen bewoont staat leeg (Crousen)'. Lucas werd in 1748, het jaar dat hij overleed nog vermeld in Noordbarge, met de vermelding 'arm'.¹³

Mocht de veronderstelling dat het 'oude schultehuis', door Lucas Cruisen (Crousen) bewoond, op het erf 46 stond juist zijn, dan kwam deze in bezit van de familie Emmens en vervolgens in bezit van de familie Willinge. In 1832 was de woning op erf 46 (kadastraal perceel C954) op het kadastrale perceel C955 in het bezit van Jan Jacob Willinge.

Nog ouder?

Hiervoor is aangetoond dat het Emmenshuis/Willingehuis en de bijbehorende grondstukken vanaf ongeveer 1700 tot 1935 in gebruik waren bij de families Emmens en Willinge. Leden uit deze families waren in deze periode schulte/burgemeester van Emmen en/of bewoners van het 'witte huis'.

Op een naastgelegen erf heeft het oude schultehuis gestaan, waar de schulten in de 16de en in de 17de eeuw woonden.

Het Willingelandgoed (einde 18de eeuw/begin 19de eeuw) met lanen en een renaissancetuin met wegen en paden, verdeeld in zes rechthoekige vakken, is nog goed herkenbaar op de chromotopografische kaart van 1900/1910 van Emmen (blad 225). Ook op de chromotopografische kaarten van Anloo (blad 152) en Oosterhesselen (blad 251) zijn vergelijkbare 'parken' te zien (bladzijde 18).

De vraag is nu of 'huizen van stand', zoals hierboven beschreven, in de nieuwe tijd (vanaf de 18de eeuw) zijn ontstaan of dat delen van deze landgoederen, ook van het Willingelandgoed al in de Middeleeuwen in gebruik waren.

Dat laatste wordt ten aanzien van De Klencke in *Huizen van Stand* bevestigend beantwoord. Dit was al in de 13de eeuw bekend.¹⁴

Een hof van de bisschop

In Emmen lag in de Middeleeuwen 'een hof van de bisschop'. Lang is gedacht dat deze 'hof' op het terrein van Willinge heeft gelegen. In de eerder aangehaalde artikelen van Engelsman en Visscher

worden ook (mogelijke) verbanden tussen het terrein en de 'hof van de bisschop' gelegd. Ook Gerrie van der Veen heeft in verschillende bijdragen in de *Emmer Courant* gesuggereerd dat de hof van de bisschop wel eens ten oosten van de kerk kan hebben gelegen.

Hun standpunt over de ligging van de 'hof van de bisschop' was op de bijzondere percelen op het terrein gebaseerd. Bovendien werd in de volksmond gezegd, dat de 'grachten' de visvijvers van de bisschop waren geweest.

Deze gedachte verdween, nadat Paul Noomen in 1990 in *Groningen 1040* schreef dat het goed 't Heerenhoff aan de noordwestzijde van de 'grote kerk' had gelegen.¹⁵ 't Heerenhoff zou met de naastgelegen pastorie, 'De Weeme', en de kerk tot het bisschoppelijke domein, 'de hof van de bisschop', hebben behoord. Toen Peter den Hengst Noomens bevindingen in 2013 in zijn artikel over de opgraving in de Grote Kerk in Emmen in 1964¹⁶ aanhaalde, was het kennelijk voor een ieder duidelijk, waar 'de hof van de bisschop' had gelegen.

Alvorens de discussie over de ligging van 'de hof van de bisschop' weer op te rakelen, wordt eerst nader ingegaan op het ontstaan en de functie van 'de hof van de bisschop', in dit geval in Emmen.

De 'hof van de bisschop' in Emmen

Aan het einde van de 8ste eeuw werd het Christendom in Drenthe verbreid. Dat geschiedde vanuit het bisdom Utrecht van waaruit de kerstening van Noord-Nederland werd georganiseerd. De wereldlijke macht berustte in deze periode bij de Frankische koningen, die dit gebied hadden veroverd. Zij gaven delen van hun Rijk als leengoederen uit aan zogenaamde leenmannen, adellijke heren en aan opeenvolgende bisschoppen, ook in Drenthe. Vanaf circa 800 waren Groningen, Emmen/Sleen (Zuidenveld), Beilen (Beilerdingspel), Diever (Dieverdingspel), Rolde (Rolderdingspel), Vries (Noordenveld) en Anloo (Oostermoer) de centrale plaatsen in Drenthe. In deze plaatsen kan een combinatie van een bisschoppelijke hof en een bisschoppelijke seendkerk (oudste kerk van een dingspel) op een oud domeincomplex worden verwacht. Vanaf de 8ste eeuw bouwde de bisschop zijn bezittingen uit, waardoor hij in deze streken een groot-

grondbezitter werd. Om zijn bezittingen goed te kunnen beheren liet hij grote boerderijen bouwen, die een centrale rol in het innen van belastingen in natura van zijn hoeven vervulden. Zo'n grote boerderij wordt in het Latijn *curtis* genoemd. De 'hof van de bisschop' in Emmen was zo'n *curtis*.

Domaniaal systeem

In de *Quedam Narracio*¹⁷ wordt beschreven hoe aan het einde van de 12de eeuw de bisschop eens in de vier jaar zijn diocesis bezocht om in kerkelijke en wereldlijke zaken recht te spreken. Daarbij ging hij langs zijn bisschoppelijke hoven in Emmen en Anloo naar Groningen. Op de bisschopshoven werden hij en zijn gevolg gedurende zes weken op gepaste wijze ontvangen en ontving hij geschenken.

De bisschopshoven maakten deel uit van een groter beheers- en bestuursstelsel. De drie noordostelijke bisschoppelijke hoven in Emmen, Anloo en Groningen lagen langs de Hereweg over de Hondsrug. Vanaf de 9de eeuw had de bisschop veel hoeven en landerijen in bezit gekregen, die aan pachters in gebruik waren gegeven. Het beheer van deze pachtboerderijen werd vanuit de bisschopshof geregeld. Ook vond op deze hof de inning van belastingen die in het dingspel werden geheven plaats. Het graan dat als pacht of belasting was ontvangen, werd op de bisschopshof opgeslagen. De beheerder van de hof werd 'hofmeijer' genoemd. Hij was niet alleen landbouwer, maar ook rentmeester van de hoeven die tot het domein van de bisschopshof behoorden. De boeren, die op deze hoeven werkten, waren horigen; zij waren gebonden aan de grond en aan de hof en moesten ook diensten voor de grondheer verrichten.¹⁸

In de Late Middeleeuwen werd de rogge, die op de hoven in Anloo en Emmen door de bisschoppelijke rentmeester was geïnd, in de stad Groningen op de markt gebracht en verkocht.¹⁹

Ook werden pachten en opbrengsten (o.a. hout) vervoerd naar het kasteel te Coevorden en vandaar deels verder naar Utrecht.²⁰

Wanneer de hoven in Anloo en Emmen in bezit van de bisschop zijn gekomen, is niet bekend. Er zijn verschillende aanwijzingen dat dit hofsysteem in de 10de eeuw al functioneerde. Uit het heiligenleven van bisschop Radboud (900-917) is bijvoorbeeld af te leiden dat deze behalve te Ootmarsum in Twen-

te, waar later de belangrijkste bisschopshof van Twente blijkt te liggen, ook in Drenthe over een infrastructuur beschikte voor zijn rondreis.

De bisschopshof in Emmen werd in 1139 voor de eerste keer genoemd; de bisschopshof in Anloo in 1223.²¹

Anloo en Emmen hebben evenals Groningen een zeer oude kerk, de zogenaamde moederkerk van de verschillende parochies in het dingspel en tevens de eigenkerk van de bisschop. In alle drie de plaatsen wijzen de kerkjuridische gegevens er dus op dat hof en kerk oorspronkelijk een vermogenscomplex vormden.²²

Erfpachtsysteem

In 1313 werd de bisschopshof van Emmen in twee boerderijen gesplitst. Deze werden in erfpacht aan Henricus en Albertus, zonen van de laatste hofmeijer Gerardus, uitgegeven. Tot 1313 waren Henricus en Albertus horigen van de kerk van Utrecht. Ook in dit geval werd een jaarlijkse erfpacht vastgesteld van twintig schepel zomerrogge, veertig schepel winterrogge en twintig schepel haver, de helft van het houtgewas, eikels en drie 'stige' paling.²³ Verder blijkt de hof te beschikken over rechten op het gebruik van diverse akkers, weilanden, hooilanden, veengebieden en bossen en daarnaast ook op de vangst van paling met behulp van aalstallen (palingfauken).²⁴

Het veranderen van het traditionele domeinsysteem in de 14de eeuw is zowel van economische als van politieke aard. Met het verdwijnen van de autarische economie (zelfvoorziening), waarin niet in geld, maar met levering van producten in natura of met arbeid werd betaald, werd een organisatie met een centrale hof minder nodig. Hetzelfde geldt voor de horigheid, het juridische systeem dat het beste bij de exploitatie van grootgrondbezit in het domeinsysteem paste.

Landsheren, zoals de bisschop van Utrecht, bestuurden hun gebied niet meer vanuit steunpunten, zoals hoven waar ze onderdak en proviand vonden, maar door middel van een organisatie in districten, waarin ambtenaren en rentmeesters hen vertegenwoordigden. De inning van de opbrengsten van de onderhorige goederen, die vroeger door de hofmeijer was verricht, werd in het erfpachtsysteem door een ambtenaar overgenomen. Deze had, zo werd

bepaald, tijdens zijn rondreis recht op huisvesting op de hoven.

Gosses en Van Kalveen hebben de geleidelijke ontbinding van de hoforganisaties te Anloo en Emmen uitgebreid beschreven.²⁵

Tot aan de Reformatie, eind 16de eeuw, bleven de erven in Anloo en Emmen in handen van de bisschop en diens politieke opvolgers Karel van Gelre en Karel V. In 1598 kwamen de erven in bezit van de 'Lantschap Drenthe'. Een rentmeestersrekening uit 1598 vermeldt zowel 'Heren Hoff, Hoeninge genaamd' alsook het 'Mouwengoet dat wier broeder sceydynghe met de Heren hoff te Emmen'. Op 't Heerenhoff stond in 1550 een 'zeer vervallen' huis; in 1598 werd vermeld: 'zonder huis; ligt al lange tijd woest' en in 1650 stond hier geen huis. Op de rentmeestersrekeningen van 1550, 1598 en 1650 stond bij het 'Mouwengoet' vermeld: 'zonder huis'.²⁶

Noomen vond op onder andere grondschattingkaarten uit 1645 de vermelding 't Heerenhoff genaamd Honningshof'. Volgens Den Hengst stond het terrein van de hof in Emmen, 't Heerenhoff, nog tot zeer recente datum bekend als de Honningshof.²⁷ Tonko Engelsman vond echter een document, waarin vermeld staat dat schulte Everhard van Gemen (1599-1625) 'Het Heeren Hoff tot Emmen, sonder huijs, Hoevinge genoemd' voor 1625 in huur heeft gehad.²⁸

't Heerenhoff, genaamd Honningshof', zou direct ten zuiden van De Steeg hebben gelegen, dat is de huidige parkeerplaats tussen de Hondsrugweg, Westennesscherstraat en de Vreding. Het Hoevinge-erf lag direct ten noorden van de De Steegh, het huidige Wapen Van Emmen, tussen de Hondsrugweg, Westennesscherstraat en de Esweg. Eén van beide namen kan een verschrijving zijn, maar het

geeft wel aan dat er niet zomaar eenduidigheid kan zijn over de locatie van 't Heerenhoff.

Na de Reformatie (1598) kwamen de erven van de bisschop en kloosters door secularisatie in bezit van de 'Lantschap Drenthe'. In de 17de eeuw kwamen verschillende voormalige bisschopsgoederen in Emmen en omgeving in handen van Warner Evers en zijn nazaten. Op deze erven stonden geen hoven meer. Al vanaf de Late Middeleeuwen slaagden grote eigenerfden erin om door opeenstapeling van goederen een aanzienlijke landgoed te vormen. Warner Evers, zijn nazaten en wellicht zijn voorouders waren daar een voorbeeld van.²⁹

Zo is ook vermoedelijk het gebied ten oosten van de 'hoofdweg', het latere Willingeterrein, in handen van Warner Evers en zijn nazaten gekomen.

Bijzondere percelen

Tot dusver zijn met name historische gegevens beschreven. In het vervolg van dit artikel wordt gekeken of de percelen C944/C945 en C955/C956 wat vorm betreft ook elders in Drenthe voorkwamen.

Percelen C944/C945

Het rechthoekig perceel C945 lijkt niet voor bewoning geschikt te zijn geweest. Het lag niet direct aan de doorgaande weg en zelfs enigszins geïsoleerd van het dorp. Met ruim 1.300 m² (0,131 ha) was het voor een (grote) hoeve te klein.

De ligging en de grootte van het perceel C945 doet vermoeden dat hier een 'spieker' heeft gestaan, een voorraadschuur voor de opslag van rogge, haver, gerst, vlas, boter, eieren, honing, boomvruchten (eikels) enz., welke uit pachten, tienden enz. waren verkregen. De voorraden werden hierin tijdelijk op-

Hier staat dat (oud-) schulte Everhard van Gemen 'Het Heeren Hoff tot Emmen, sonder huijs, Hoevinge genoemd' eerder (= voor 1625) in huur heeft gehad.

Der Schulte Everhard van Gemen
huijs, Hoevinge genoemd, heeft daer
voor 1625 in huur gehad, by den
Heren Hoff tot Emmen
25 - Muiden

geslagen, totdat deze op de markt werden verhandeld, of voor eigen gebruik van bisschop of kloosterlingen werden benut, naar gelang wie eigenaar van de 'spieker' was. Voor het goed bewaren van deze producten kon niet alleen worden volstaan met een schuur, maar moest ook een kelder beschikbaar zijn. Verder was een 'spieker' vaak door een gracht omringd.³⁰ Interessant in dit verband is dat Vincent van Vilsteren een opgraving van prof. dr. A.E. van Giffen in 1928 noemt, waarbij een vierkante kuil met veldkeien in de wand werd opgegraven. Deze kuil lag ongeveer 500 meter ten zuiden van de kerk op de zuidwestelijke hoek van Kerkhoflaan/Julianastraat. Van Vilsteren denkt dat het hierbij om een bisschoppelijke spies uit de 10de tot de 12de eeuw gaat.³¹

De percelen C945 (0,131 ha) en C944 (0,099 ha) in Emmen waren samen 0,23 ha groot. Soortgelijke percelen (met aanvullende informatie) zijn te vinden op kadastrale kaarten (1832) van bijvoorbeeld Deurze, Gasselte, Oosterhesselen, Sleen en Westerbork (zie afbeeldingen bladzijde 18).

Percelen C955/C956

Even ten noorden van perceel C945 op het Willingeterrein lagen de percelen C955 en C956. Dit perceel, dat in 1832 als 'weidekamp' in gebruik was, had een oppervlakte van 1,332 ha, terwijl de gracht, in het kadaster 'water als weiland', een oppervlakte had van 0,083 ha, samen 1,415 ha (14.150 m²).

Het bijzondere van de gracht is dat deze slechts aan twee zijden het perceel omzoomt. Was het

een gracht om de waterhuishouding van het perceel beter te regelen of werd het als vijver voor de visvangst gebruikt? Met de bekende historische gegevens kan de ouderdom van deze gracht niet worden bepaald.

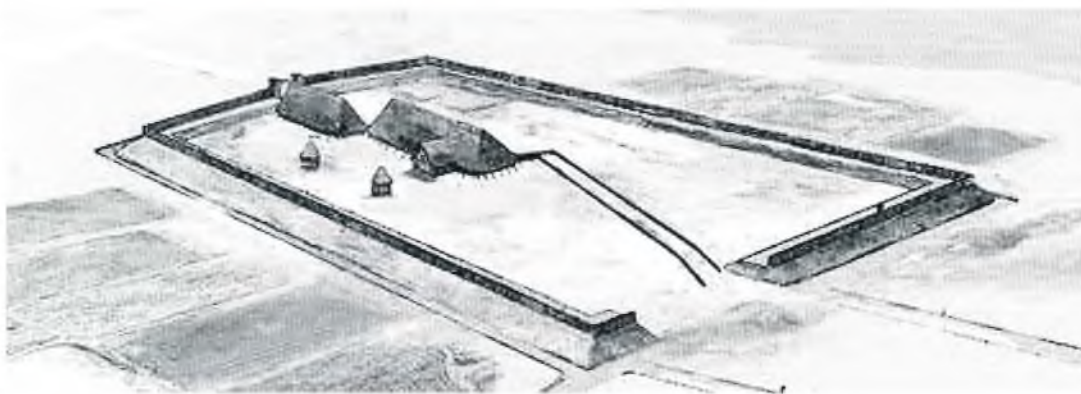
Hiervoor werd vermeld dat op het perceel C955 het huis stond, waar de schulten in de 16de en de 17de eeuw woonden.

Het huis op het landgoed De Klencke in Oosterhesselen en de middeleeuwse hof in Kalteren (Diever) waren in zijn geheel omzoomd door een gracht. In Beilen was een vergelijkbaar perceel te vinden. Ook hier was de kavel aan twee zijden omzoomd.

Beilen

Een vergelijkbaar terrein lag in 1832 in Beilen op het einde van de Bisschopstraat ten oosten van de kerk. Het gehele terrein werd door de Beilerstroom doorsneden, maar was met ca. 28 ha groter dan het Willingeterrein in Emmen (17,5 ha). Het perceel D118 in Beilen met de aan twee zijden omzoomde gracht was met 0,58 ha kleiner dan het vergelijkbare perceel op het Willingeterrein, C955 en C956, samen 1,415 ha.

In 1494 schonk de abdij Dikninge dit perceel aan de kerspellingen van Beilen, waarna het als pastorie in gebruik werd genomen.³² De pastoor woonde overigens al voor 1494 op dit terrein. Zeer vermoedelijk was dit perceel als 'hof van Beilen' in 1331 in bezit van 'Henric, here van Borclo, ridder ende Johan van Borclo, canonic to Monster ende to Deventer'.³³

De middeleeuwse hof in Kalteren (Diever) (Uit: Theo Spek, 'Domeinhoven en domeingoederen van de bisschop van Utrecht en de Utrechtse kapittels in middeleeuws Drenthe, in: Westerbeem, nr. 3, juli 2014, blz. 253).

De kadastrale kaarten van Emmen (links) en Beilen (rechts) uit 1832 met de rechthoekige percelen die half omzoomd zijn door een gracht.

Op dit terrein heeft achter de pastorie (ten oosten) tot 1822 een vijver gelegen, welke in opdracht van Gedeputeerde Staten met zand is dichtgegooid.³⁴

Conclusies

Percelen C944/C945

Het kleine met gracht omzoomde perceel C945 op het Willingeterrein laat zich vergelijken met

verschillende andere percelen in Drenthe. Het doet vermoeden dat deze voor 'spiekers', voorraadschuren, zijn gebruikt, waarbij de gracht enerzijds als bescherming tegen beesten en anderzijds voor het zorgen van een lagere waterstand op het perceel diende.

De 'spieker' op het Willingeterrein kan net als de door prof. dr. A.E. van Giffen in 1928 opgegraven vierkante kuil met veldkeien een spieker³⁵ van 'de

De 'grachten' op het Willingegoed in het begin van de 20ste eeuw, gefotografeerd door Jan Oosting, de vader van de oprichter van het Noorder Dierenpark, Willem Sjuick Johannes Oosting. In de volksmond werden deze 'grachten' de visvijvers van de bisschop genoemd.³⁶ (Foto's: Collectie Brands)

hof van de bisschop' in Emmen zijn geweest. Aan gezien de locatie nog goed traceerbaar is, zou een eventuele archeologische opgraving meer duidelijkheid kunnen geven, tenzij de grond bij de aanleg van het dierenpark en een latere renovatie in het park te zeer is verstoord.

Percelen C955/C956

Het perceel C955 laat zich wat structuur en grootte betreft goed vergelijken met het terrein van de pastorie in Beilen, waarbij op grond van historische bronnen een sterk vermoeden bestaat dat het hier om 'de hof van Beilen' gaat.

Daarnaast is duidelijk dat het gehele Willingeterrein goed vergelijkbaar is met het Ellentsgoed in Anloo en het landgoed De Klencke in Oosterhesselen.

De structuren van deze landgoederen zijn terug te vinden op de kadastrale kaarten van 1832 en de chromotopografische kaart van 1900/1910. Ook op kaarten van Hottinger (1773-1794) en Huguenin (1819-1829) zijn de oude structuren goed te zien.

Het is bekend dat te Emmen en te Anloo omstreeks 1700 een 'huis van stand' is gebouwd, terwijl van De Klencke oudere bouwgegevens bekend zijn.

Wat betreft elementen uit de structuur zijn het Wiltinge goed (17,5 ha), de pastorie in Beilen (27 ha), het Ellentsgoed (8,9 ha, vermoedelijk groter geweest) en het landgoed De Klencke (30 ha) goed vergelijkbaar. Wat betreft de grootte zijn het Wiltinge goed, de 'hof te Beilen' en het landgoed De Klencke goed vergelijkbaar met het middeleeuwse domein uit de 13de/14de eeuw van Diever/Kalteren.

Opmerkelijk is dat de percelen in Beilen en Emmen (C955) slechts aan twee zijden zijn omzoomd door een gracht. De ouderdom van deze grachten is niet in te schatten. Werden zij als vijvers gebruikt? Werden hierin de palingen voor de bisschop en/of zijn gevolg vetgemest? Of zijn deze grachten van veel jongere datum (begin 19de eeuw) en zijn deze vanwege de waterhuishouding van het gebied aangelegd?

De locatie

Het blijft de vraag of op de plaatsen van 'huizen van stand' in Anloo en Emmen in de Middeleeuwen hoven van de bisschop hebben gelegen. Dit wordt door Noomens studie uitgesloten. De 'hof te

Emmen' zou ten noordwesten van de plaatselijke kerk hebben gelegen, terwijl de 'hof te Anloo' ook ten noordwesten van de kerk wordt gesitueerd.

Dit wordt verondersteld op basis van grondschattingskaarten en andere schriftelijke bronnen uit de Nieuwe Tijd, maar ten aanzien van Emmen is niet duidelijk of 't Heerenhof synoniem is voor 'de hof van de bisschop'. In geen enkel document is hiervoor een aanwijzing te vinden. Bovendien wordt de naam 't Heerenhoff in het begin van de 17de eeuw zowel aan de naam 'Honningshof' als aan de naam 'Hoevingehof' gekoppeld. Ten aanzien van Anloo ontbreken de grondschattingskaarten uit het midden van de 17de eeuw.

Om deze redenen is ook niet uit te sluiten dat de middeleeuwse hoven te Anloo en Emmen op de complexen van 'de huizen van stand' van Willinge en Ellents of op een locatie in de nabijheid of op een andere locatie hebben gelegen dan anno 2016 wordt verondersteld.

Het schulthuis

Als een schulte in een kerspel werd benoemd, moest hij zelf voor een woning zorgen. Aangezien de functie van schulte vaak overging van vader op zoon bleven schultenfamilies decennia lang op dezelfde huisplaats wonen. Rond 1700 bouwde de familie Emmens op de grens van de kadastrale percelen C952 en C953 een nieuw schulthuis (C953; huisplaats 49). Vanaf 1625 woonden de schulten op hun boerderij op kadastraal perceel C933 (huisplaats 54). Voor de bevolking van Emmen bestonden er in de eerste helft van de 18de eeuw twee schulthuisen in hun dorp. In 1742 stond het oude schulthuis leeg; het zal plaats hebben gemaakt voor een nieuwe boerderij. Op grond van de volgorde waarin bewoners in belastingregisters werden genoteerd, kan vooralsnog worden aangenomen dat het oude schulthuis op kadastraal perceel C955 heeft gestaan. Op dit perceel is in de tweede helft van de 18de eeuw een nieuwe boerderij gebouwd (C954, huisplaats 46; in 1832 in bezit van Jan Jacobs Willinge). Het perceel en de oude schultewoning was omstreeks 1748 in bezit gekomen van schulte Christiaan Wolter Emmen.

Omstreeks 1500 was Egbert ten Dijck schulte van Emmen. Hij werd in 1491 Egbert in den Spiker en Egbert in den Hoff genoemd.³⁷

Mocht hij op kadastraal perceel C955 hebben gewoond (C954, huis en erf; huisplaats 46) zouden zijn bijnamen een verwijzing kunnen inhouden naar een hof en een spieker uit de Middeleeuwen.

Het bisschoppelijke domein

Noomen veronderstelt dat het bisschoppelijke domein van oorsprong de kerk en de gronden ten westen van de kerk omvatten. Het bisschoppelijk domein zou wel eens groter kunnen zijn geweest, waarbij ook de gronden ten oosten van de kerk, waaronder het latere Emmens- en Willingegeod, tot het bisschoppelijk domein kunnen hebben behoord. Dat zou inhouden dat 'de hof van de bisschop' in Emmen een keer zo groot is geweest dan Noomen in zijn studies veronderstelt en dat de 'Grote Kerk' in Emmen in het centrum van dit middeleeuws domeingoed zou hebben gelegen. Bij dit alles is terughoudendheid ten aanzien van het synonimiseren van 'de hof van de bisschop' en 't Heerenhoff' op zijn plaats.

Tot slot (1)

Bij de herinrichting van het voormalige terrein is er nog een kans om nog enige duidelijkheid te krijgen over het gebruik van de kadastrale percelen C944/ C945 in het verleden. Heeft hier een 'spieker' gestaan? Ook interessant zou zijn of de ouderdom van de 'grachten' nog is te bepalen. De laatste jaren zijn verschillende verkennende archeologische opgravingen in het centrum van Emmen gedaan. Een samenvattend artikel hierover zou op zijn plaats zijn. Wellicht dat zo'n bijdrage tot nader archeologisch onderzoek zou kunnen leiden.

Tot slot (2)

In de *Emmer Courant* van 1936 werd door een journalist gewezen op het waardevolle, culturele landschap van het Willingeterrein. Anno 2016 wordt opnieuw nagedacht over het terrein. Elementen uit de Willingekampen, zoals de verbrede sloten en de grachten, de renaissancetuin en de twee lanen zouden in het nieuwe park kunnen worden opgenomen, evenals elementen uit het voormalige Noorder Dierenpark. Net als in 1936 wacht de bevolking van Emmen af in hoeverre de huidige 'cultuurbe-wakers' op het gemeentehuis anno 2016 er in zullen slagen om cultuurhistorische elementen te verbind-

den met 'een duurzame en op klimaatverandering toegesneden ontwikkeling van het gebied'.

Noten

- 1 Bos, J. e.a., *Huizen van Stand, Assen 1989*, blz. 97-99.
- 2 *Deze kaart is op grond van gegevens van omstreeks 1832 in 1862 opnieuw ingetekend.*
- 3 Bos, *Huizen*, blz. 487-490.
- 4 *Ibidem*, blz. 100-106.
- 5 Tonko Engelsman, *Het geheim van de Emmer burgemeester Jan Jacob Willinge of de raadsels rond de rechthoekige 'gracht'*, in: *Kroniek*, maart 2010, jrg. 19, nr. 35, blz. 6-13.
Wim Visscher, *'De tuin van Emmen, een Verloren Arcadia? Een poging tot reconstructie'*, in: *Kroniek*, juni 2010, jrg. 19, nr. 36, blz. 13-15.
- 6 *Emmer Courant*, 1 januari 1936.
- 7 *Ibidem*, .. januari 1936.
- 8 *Ibidem*, 15 mei 1936.
- 9 *Informatie van Tonko Engelsman: De laagte van het Bargermeer gaat over naar de laagte van de Veenkampen, welke door een lichte verhoging (ca. 0,50 m) ter hoogte van de Kolhopen (de huidige Kolhoopsstraat en het gebied ten oosten daarvan) is 'afgekoppeld' van de laagte van het Emmermeer. Het laagste punt van de Veenkampen ligt ongeveer een halve meter hoger dan de noordelijke rand van een groot Bargermeer. Het laagste punt (= maar een klein deel) van het Emmermeer ligt ongeveer 20 cm lager dan het laagste punt van de Veenkampen. De wijk Oud-Allee en het oostelijk deel van het Dierenparkterrein liggen maar nauwelijks hoger dan het laagste punt(je) van de Veenkampen, maar sluiten aan op de (lage) westkant van de Veenkampen. Over het algemeen zijn de verschillen klein. Na de aanleg van het Oranjekanaal (1858) zakte het grondwaterpeil, waardoor het Emmermeer geheel en het Bargermeer grotendeels droog kwamen te staan. Van het Bargermeer bleef op het laagste deel een restje over. Dat heeft men leeg laten lopen door een watergang te graven naar het Oranjekanaal.*
- 10 *Informatie van Tonko Engelsman: Oorspronkelijk kunnen het oostelijk en noordelijk deel van het landgoed wel eens onderdeel zijn geweest van de Veenkampen. Er is nauwelijks hoogteverschil: 10 tot 20 cm of minder.*
- 11 G.A. Coert, *Stromen en schutten, vaarten en voordien. Geschiedenis van de natte waterstaat in Drenthe (1400-1985)*, Meppel 1991, zie kaart blz. 24.
- 12 Engelsman, Tonko, *'Transport over water van en naar Emmen rond 1600'* in: *Kroniek*, september 2009, blz. 18-23.

- 13 Informatie van Geert Hovenkamp.
- 14 Bos, Huizen, blz. 16, 24.
- 15 Noomen, P., Groningen 1040 Archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen, *Bedum* 1990, blz. 108-109.
- 16 Hengst, P. den, *De archeologische opgraving (1964) in de Grote Kerk van Emmen*, in: *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* (NDVA), (130, 2013), blz. 117-156.
- 17 *De Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et diversis aliis sub diversis episcopis Traiectensibus of kortweg Narracio is een geschrift in het Latijn uit 1232. Een Nederlandse vertaling van de titel is: Een verhaal over Groningen, Drenthe, Coevorden en allerlei andere zaken onder verschillende Utrechtse bisschoppen. Vooral voor Groningen en Drenthe is de Narracio een van de belangrijkste middeleeuwse kronieken.*
- 18 Hengst, 'De archeologische opgraving,' blz. 145. Kalveen, C.A. van, 'Het beheer van het drost- en rentambt Coevorden en Drenthe in de 15e eeuw', in: NDVA (1974), 20-50, blz. 29.
- 19 Noomen, Groningen, noot 69: OGD 268 (1321); Kalveen, 'Het beheer', blz. 31.
- 20 Engelsman, Tonko, 'Transport over water van en naar Emmen rond 1600' in: *Kroniek*, september 2009, blz. 18-23.
- 21 Noomen, Groningen, noot 70: (...) *infra pagum Trente nuncupatum suis commorans in locis. MGH SS 15/1 571. De hof te Anloo: OGD 67 (1223); de hof te Beile: OGD, 27 (1139).*
- 22 Noomen, Groningen, blz. 108-109.
- 23 Van Kalveen 'Het beheer', blz. 25, noot 41. Den Hengst ('De archeologische opgraving', blz. 145) spreekt hier van 80 mud koren, maar in de oorkonde staat 'schepel'.
- 24 OGD, nr. 244, 7 augustus 1313.
- 25 Noomen, Groningen, blz. 111-112. Noomen, Groningen, noot 91. Gosses, I.H., De organisatie van bestuur en rechtspraak in de landschap Drenthe (tot den tijd der Republiek), *Groningen-Batavia* 1941, blz. 66-83. Van Kalveen, 'Beheer', blz. 24-28.
- 26 Ennik, J.E., 'De landschapserven in Drenthe in kaart gebracht', in: NDVA 1978, blz. 26-35.
- 27 Den Hengst, 'De archeologische opgraving,' blz. 145.
- 28 Engelsman, 'Het geheim', blz. 7.
- 29 Zie ook: P.N. Noomen, 'Middeleeuwse ontwikkelingen in Rolder dingspil', in: P. Brood, *Geschiedenis van Rolde*, Rolde 1993, blz. 107.
- 30 Lonsain, B., 'De spijker te Roden', in: NDVA 1926, blz. 50-66. Lonsain, B., 'De voormalige korenspijkers in Drenthe', in: NDVA 1927, blz. 71-82.
- 31 Vilsteren V. van, 'Beslist geen boekbeslag', in: NDVA (127) 2010, blz. 205-206.
- 32 *Archief van Dikninge*, acte 219, 1494. *Archief van Dikninge*, regest 330.
- 33 OGD, 327, 26 april 1321.
- 34 *GA Midden-Drenthe*, Ingekomen stukken 1822, nr. 7.
- 35 Vilsteren, V. van, 'Beslist geen boekbeslag', in: NDVA (127) 2010, blz. 205-206.
- 36 Informatie van Jan Oosting (*Hardenberg*), zoon van Willem Sjuck Johannes Oosting.
- 37 Joosting, 1910.

Dit artikel is tot stand gekomen dankzij de medewerking van Tonko Engelsman, Geert Hovenkamp (beschikbaar stellen van kaartmateriaal en bewoningsgegevens) en Henk Vos (onderzoek naar vergelijkbare percelen op de kadastrale kaarten van 1832). Genoemde personen hebben evenals Gerrie van der Veen en Sis Hoek-Beugeling kritisch meegelezen bij het schrijven van dit artikel.

100 jaar geleden

Het is 1916 en midden in de Eerste Wereldoorlog (1914-1918). De *Emmer Courant* zag er in die tijd natuurlijk heel anders uit dan nu: dunner en zonder foto's. Wel bevatte de 'courant' heel veel advertenties van middenstanders en verkopeningen van onroerend goed. Ook verscheen de krant alleen nog maar op woensdag en zaterdag. Hoewel Nederland neutraal was, stonden er veel oorlogsberichten op de voorpagina. De berichten van Zuidoost-Drenthe waren onder de kop 'Plaatselijk Nieuws' gegroepeerd. Hieronder een greep uit die berichten gedurende het vierde kwartaal van 1916.

4 oktober 1916

WEERDINGE. Bij voldoende vischvoorraad te IJmuiden ontvangen wij hier a.s. woensdag 100 pond regeringsvisch. Bij gebleken behoefte worden de zendingen grooter. De visch wordt in den Albionwinkel verkrijgbaar gesteld.

WEERDINGE. De lantaarncommissie heeft tot lantaarnopsteker benoemd R. Kuipers en de levering der petroleum, kousen en glazen, na inschrijving, gegund aan P. Mandema.

28 oktober 1916

NIEUW-AMSTERDAM. Zaterdagmorgen zouden onder politiegeleide eenige personen worden opgebracht naar Assen. Bij den trein gekomen, zag een gearresteerde, die iets heel lelijks op zijn kerfstok had, de gelegenheid schoon om te ontvluchten. Een wedren volgde door hult en bult tot zelfs voorbij Zuid-Barge, waar de politieman 't opgaf tegen 't uithoudingsvermogen van den jeugdigen boosdoener.

18 oktober 1916

WEERDINGE. Gistermiddag derailleerden van de tram, welke om 1.20 van hier vertrekt, de

laatste beide colliwagens op den overweg van de Noord-Ooster Lokaal Spoorweg te Weerdinge. Het ongeluk gebeurde toen de locomotief, een personenwagen en een colliwagen reeds over den wissel heengereden waren, zoodat de wissel, welke vanuit het spoorstation bediend wordt, of te vroeg overgehaald moet zijn, of door een of andere onbekend oorzaak overgegaan is. De beide wagens tuimelden onderstboven. Een kwam op den kant van den weg te liggen, terwijl van den anderen wagen het

Station van Weerdinge met lantaarn
(Collectie Roelof Boelens)

Erica. Links van het pand dat in de lengte staat is nog net een stukje van de smederij van Hof te zien (Collectie Historische Kring Erica).

bovenstel van de wielen werd gerukt en de geheele weg versperd werd, zoodat de treinen, welke pl.m. half drie van Stadskanaal en Coevorden komen en te Emmen moeten wisselen, beiden niet door konden rijden. De passagiers moesten overstappen. Ook de goederentrein van pl.m. half vijf moest nog geruime tijd wachten voor de weg weer vrij was. Naar wij vernemen treft het trampersoneel in 't geheel geen schuld. De materiele schade is nogal aanzienlijk.

15 november 1916

ERICA. Naar men ons mededeelt is het huis met smederij, toebehoorende aan den heer G. Hof te Erica, verkocht aan den heer J. Melgert en zal het worden ingericht voor een flinke manufactuur- en confectiezaak. "Wij wenschen den heer Melgert straks veel succes, wijl daar behoefte is aan een moderne zaak."¹

15 november 1916

ZWARTEMEER. In den nacht van vrijdag op zaterdag j.l. is hier aan de grens ruim 600 pond

varkensvleesch in beslag genomen, blijkbaar bestemd voor onze oostelijke bureu. Er was nogal wat bij, dat blijkens het stempel als regeeringsspek was opgekocht te Emmen. Zaterdagavond is de inbeslaggenomen voorraad hier verkocht. Een paar uur later werd een gedeelte ervan bij een poging tot uitvoer ten tweeden male in beslag genomen.

25 november 1916

EMMEN. Nu het gebouwtje der electrische centrale zoo goed als gereed is, de locomobile geplaatst en de aanbesteding van het leidingnet aanstaande is, acht het bestuur het tijdstip gekomen in algemeene vergadering van toekomstige coöperanten het reglement en tarieven vast te stellen, dit laatste in overleg met den directeur der Maatschappij tot aanleg en exploitatie van laagspanningsnetten te Groningen, welke maatschappij voor de gemeente het leidingnet zal doen bouwen. Daarna zal gelegenheid worden gegeven het ledenregister te teekenen. Alle belanghebbenden worden ter vergadering verwacht. Jammer dat de levering der dynamo, welke uit Engeland moet komen, zoo groote vertraging ondervindt. De totstandkoming der centrale ware, nu allerwege de installateurs bezig zijn de huisleiding aan te brengen, aanmerkelijk bespoedigd.

8 december 1916

EMMEN. Gisteravond vergaderde de Handelsvereniging in 't hotel Wielens. Onder de ingekomen stukken was een circulaire, waarin toetreding werd gevraagd tot de vereniging "Het Drentsch rijwielpad". Omtrent de voorwaarden van toetreding zal zich het bestuur informeren. Als nieuw lid werd toegelaten de heer J.H. Beugeling. Bij de bespreking over twee belangrijke punten, de oprichting eener M.U.L.O.-school en een vereeniging voor volkshuisvesting te Emmen, werd omtrent het eerste punt meegedeeld, dat hier ter plaatse wordt geijverd voor eene M.U.L.O.-school met 3-jarigen cursus, parallel aan een H.B.S. van gelijken duur,

SINT NICOLAAS.
JAN VAN PEER, EMMEN.
Onze Etalage is gereed.

Wij hebben dit jaar een bijzonder goede voorraad **ARTIKELEN**, geschikt voor cadeau.
 Wij maken u vooral attent op onze ruime keuze **elken Theetafels en Theekastjes, Bureau-fauteuils, Volières, Voorstoelen en Fantasie-sloofjes.**
 Doeken, Nikkeleuren, Vazen, Schenkerijpotten, Bureaukasten, Klokken, Schilderijen.
 Grote en kleine **Portemonnees, Portefeuilles, Signetringen, Pijpen, Horloges, Horloges, Inkt-stellen, Boksellen, Albums, Dameskiesjes, Vindtassen, Werktafel.**
Harmonica's en Mondharmonica's in alle prijzen.

Zeer veel nieuws in Speelgoederen.
In Poppen hadden wij nog nooit zoo'n ruime keuze.
 Versche **Poppen, Trampetten, Tollen, Schrijfschijven, Gierichspullen, Auto's, Wadderen, Weegschalen, Bloedlozen, Boudoirs, Sporttreinen, Paarden, Wagentjes, Prenteloden, Leert-borden, enz. enz. enz.**

KOMEN ZIE

Sinterklaasadvertentie van Jan van Peer in 1916 (Foto Piet Naber)

gelijk ook elders in de gemeenten moeite wordt gedaan voor zoodanige inrichting daar ter plaatse. De kans van totstandkoming moet zeer gunstig wezen en heeft den steun der autoriteiten.

22 december 1916

EMMEN. Op 76-jarigen leeftijd is in den Haag overleden dr. Petrus Hendrik Roessingh, oud lid der Tweede Kamer voor het kiesdistrict Emmen. Dr. Roessingh werd op 8 febr. 1810 te Haren geboren, waar zijn vader predikant was bij de Herv. Gemeente. Hij studeerde te Groningen aan de Hoogeschool, promoveerde in 1844 tot doctor in de theologie. In 1865 (moet zijn: 1869 - red.) werd hij als predikant beroepen in Emmen. En men vaardigde hem in 1891 voor 't eerst af naar de Tweede Kamer. Zijn mandaat werd telkens weer vernieuwd, tot hij zich in 1913 bij de algemeene verkiezingen niet herkiesbaar stelde en mr. Goe-man Borgesius hem opvolgde.²

23 december 1916

NIEUW-AMSTERDAM. V. de W. te Veenoord zat in de gevangenis te Groningen. Zijn vrouw was ernstig ziek en op verzoek kreeg hij van de minister verlof om, onder geleide van een rijksveldwachter, zijn zieke vrouw te bezoeken. Men kwam hier aan, ging over den Schooldijk de Denakker in en kwam zodoende thuis. 's Avonds wilde v. d. W. er nog even uit; de veldwachter ging natuurlijk mee. In 't donker sprong v. d. W. over een sloot, maar de veldwachter, geheel onbekend met de sloten en wegen in de Denakker, sprong midden in de sloot, tot de armen in het water. V. d. W. zette het op een lopen en in den tijd dat de veldwachter tegen den wal op uit het water kroop was v. d. W. een eind op weg langs het Stieltjeskanaal naar de Duitsche grens. Naar men zegt had v. d. W. zijn papieren om naar Duitschland uit te wijken reeds lang geleden voor elkaar laten maken. Tot nu toe is hij nog niet gevonden. De vrouw is des nachts overleden.

23 december 1916

BARGER-COMPASCUUM. In welk een ellendi-

gen toestand sommige veenwegen in deze gemeente verkeeren bleek in de laatste raadsvergadering. Het onderwijzend personeel van de school te Barger-Compasuum, dat aldaar geen kosthuis kan vinden, moet elken dag een veenweg naar de school passeeren, die in zulk een staat is, dat adressanten steeds met natte voeten ter school komen en de slijtage van hun kleedij van dien aard is, dat zij genoodzaakt zijn, hiervoor een vergoeding aan den raad te vragen. Een gevolg van het adres was dat B. en W. ter tafel brachten een ander adres uit Barger-Compasuum en wel voor een steenen voetpad van de brug bij Bergsma tot de school aldaar en om de kinderen in staat te stellen naar de school te komen. Onder den indruk van al die modder-misère schoot de raad royaal uit de slof en werd besloten het voetpad voor rekening en in onderhoud der gemeente te doen leggen onder aanvaarding van de subsidie van het waterschap Barger-Compasuum en de toegezegde werkzaamheden van belanghebbenden. Over de versleten kleding van het onderwijzend personeel zullen B. en W. nader adviseeren.³

Het graf van ds. P.H. Roessingh op de oude begraafplaats in Emmen (Foto Piet Naber)

25 december 1916

ORANJEDORP. Hedenmorgen had hier een ongeval plaats, dat zich zeer ernstig liet aanzien, maar naar omstandigheden vrij goed is afgeloopen. De zoon van den heer Omvlee van Zuid-Barge zou met een kar met twee paarden bespannen, zijn schoonzuster met 3 jonge kinderen, wonende aan de Oosterwijk alhier, naar Zuidbarge brengen. Door het omkantelen van een kinderwagen, die op de kar was geplaatst, en waarin nog wel het jongste kind lag, geraakten de paarden op hol, en hadden al spoedig vrij spel, daar O. van de wagen geraakte en tevens vrouw O. In woeste vaart ging het nu de weg langs tot de brug. Weinig had het gescheeld of kar en paarden, met nog een kind, waren in 't kanaal terecht gekomen en het is aan een zeer klein toeval te danken dat zulk nog is voorkomen doordat de wielen der kar voor de leuning der brug bleven steken. De paarden namen toen nog een zwenk en kwamen toen nog weer met de kar op den weg terecht, terwijl het kind er reeds was afgevallen. Opnieuw ging het nu in volle galop het Oranjekanaal langs, terwijl ze verder den weg naar Nieuw-Dordrecht insloegen en op de zoogenaamde Heerenstreek tot staan zijn gebracht. Moeder en kinderen zijn er allen wonderwel goed afgekomen, alleen klaagden allen over een weinig pijn in verschillende lichaamsdeelen. Ook aan paarden en materieel was weinig letsel, zoodat, met een oponthoud van ruim een uur de reis werd vervolgd.

*De lagere school in Barger-Compascuum
(Collectie Gerard Steenhuis)*

Noten

- 1) *Waarschijnlijk is deze overname niet doorgegaan. Het boek Op Erica vermeldt dat Gerrit Hof de zaak in 1917 heeft opgeheven. Volgens Gerhard Vedder en de Hist. Kring Erica had Hof daar twee panden en kwam op deze plek later o.a. de garage van Luth.*
- 2) *Petrus Hendrik Roessingh begon zijn loopbaan als predikant van de Nederlands-Hervormde Kerk in Haarlo, waarna hij in 1869 beroepen werd in Emmen. Daar was hij dominee tot 1891. In dat jaar werd hij lid van de Tweede Kamer voor het kiesdistrict Emmen. Dat bleef hij tot 1913. Bekend is dat hij ook in de Kamer met galmende domineesstem sprak. Politiek gezien behoorde hij tot de vooruitstrevende Liberale Unie, in de Hervormde Kerk tot de moderne richting. In de Tweede Kamer sprak hij vooral over volksgezondheid, onderwijs, waterstaat en belastingen. Hij werd naar zijn wens begraven op het kerkhof in Emmen.*
- 3) *Volgens Gerard Steenhuis: De brug van Bergsma is mogelijk een brug over de Runde dichtbij het huis van de familie Bergsma. Deze familie woonde halverwege Zwartemeer aan de Schoolweg. Het pad dat ten oosten van de Runde liep van het Van Echtskanaal in Zwartemeer, over Barger-Compascuum, tot in het Emmer-Compascuumse. Pas in 1923 worden de Verlengde Oosterdiep OZ, de Postweg en de Willem Albertsvaart verhard. De gemeente gebruikt klinkers en de wegen krijgen een breedte van drie meter.*

Historische Vereniging 25 jaar

Op dinsdag 24 januari 2017 is het precies 25 jaar geleden dat onze historische vereniging werd opgericht in het toenmalige Nationaal Veenpark in Barger-Compascuum. Op 24 januari 1994 werden ten kantore van notaris mr. Wilhelmus Marie Antonius Mikx de statuten van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe getekend.

Namens de vereniging tekenden de voorzitter: Gerrit (Ger) de Leeuw, geboren te Westerbork op 22 juni 1940; de secretaris Geert (Gerard) Katoen, geboren te Emmen op 9 maart 1961 en de penningmeester Antonius (Ton) Bakker, geboren te Bolsward op 13 mei 1932. Ger de Leeuw was op dat moment werkzaam als algemeen manager museale zaken bij het Nationaal Veenpark. Gerard Katoen werkte bij het Planetron/Nationaal Veenpark als floormanager/educatief medewerker. Ton Bakker was volgens de statuten in die jaren koopman. Hij had een boekhandel in de Kolhoopstraat in Emmen. In het bestuur zaten verder Harm de Jong en Peter Dokter. Harm de Jong was uitvoerder in de bouw en hij kwam uit de Maten, waar hij op 12 maart 1934 geboren werd. Peter Dokter heeft maar kort deel van het bestuur uitgemaakt en ook voor de historie van Emmen raakte hij snel uit het zicht.

Op 20 februari 2016 bracht 'Andere Tijden' de tot de verbeelding sprekende documentaire over de ontwikkelingen van Emmen in de eerste dertig jaar na de oorlog. De documentaire 'Het Wonder Emmen' werd goed bekeken en kreeg veel waardering. In het jubileumjaar 2017 willen we samen met anderen dieper op het thema 'Het Wonder Emmen' ingaan. Het thema kan in drie grote moten worden uitgesplitst: wonen, werken en voorzieningen. In de loop van het jaar zal gedurende een dagdeel, een dag of een aantal weken aandacht

aan deze onderdelen worden besteed. De historische vereniging zal steeds de historische context voor haar rekening nemen. We gaan daarvoor ook op locatie en bij het onderdeel 'wonen' wordt gedacht aan een reizende tentoonstelling. Over de betreffende periode bestaat veel beeldmateriaal, zoals foto's en films. Dat medium zal uitdrukkelijk worden ingezet. Ook in de *Kroniek* wordt veel aandacht aan het jubileumprogramma besteed. Het uitbrengen van een boek over deze periode is uitdrukkelijk in beeld. Al met al hopen we te bereiken dat 2017 een verdieping in onze kennis over de eerste dertig jaar van de naoorlogse geschiedenis van Emmen teweeg zal brengen. Op 10 december 2016 verzorgt Henk Jeurink de opmaat van 'Het Wonder Emmen' tijdens het Historisch Café in de Bibliotheek van Emmen vanaf 14.00 uur.

Naast 'Het Wonder Emmen' komt er ook een bij onze vereniging passende receptie. Het gebouw van de oprichting bestaat nog, dus alle reden om dat er bij te betrekken. Naast het bestuur hebben we ook een jubileumcommissie ingesteld. In deze commissie zitten: Carmen Hoogeveen, Zuidbarg; Riekus Haasken, Nieuw-Amsterdam; Albert Huijzing, Barger; Herman Jansen, Emmermeer; Henk Lanting, Klazienaveen en Piet Snel, Emmen. De jubileumcommissie en het bestuur hebben woensdagavond 23 november 2016 voor het eerst vergaderd. We houden u op de hoogte van onze jubileumactiviteiten.

In Memoriam Harm Joling

*Agrarische wereld een speelveld
Harm Joling vermeldt als hij vertelt
Ontwikkelingsgericht
Leider met overzicht
Een kanjer in zijn verzet geveld*
door Dinie Leveling-Kortstee

Harm Joling is niet meer. We wisten al heel lang dat hij een ongelijke strijd uitvocht. Dat deed hij met verve door zijn niet aflatende positieve instelling. In april van dit jaar werd hij nog voor drie jaar herkozen als bestuurslid. Maar zover heeft het niet mogen komen. Op 21 oktober jl. hebben we in de aula van het Oeverse Bos met zeer velen afscheid van hem genomen.

Het was een genot om Harm bij de bestuursvergaderingen van de historische vereniging te hebben. Toen hij in 2004 kwam, gaf hij aan dat de duur van de jaarlijkse excursie tot een dag moest worden uitgebreid. Ook kon de historische vereniging wel meer leden gebruiken. Vanaf het begin zette hij zich voor beide in.

De jaarlijkse excursie mag zich al jaren verheugen in een constante en goede belangstelling. Van negen tot zeventien uur kun je veel meer doen dan in een middag. Ook zorgt het gemeenschappelijk eten voor versterking van de onderlinge verstandhouding. Harm paste in het team. Hij wist enorm veel over de landbouw en alles wat hiermee samenhangt. Daar hebben we tijdens de excursies dankbaar gebruik van gemaakt. Wanneer Harm vond dat je lid van zijn historische vereniging moest worden, dan moest je over bovennatuurlijke krachten beschikken als dat niet doorging. Je werd in de week gelegd en gekneed. Uiteindelijk restte je meestal niet meer dan te zeggen: vooruit dan maar. Op enig moment zei iemand zijn lidmaatschap bij de secretaris op. Hij vertelde er bij dat hij niet zoveel met de historie had. Op de vraag van de secretaris waarom hij dan lid was geworden, zei hij: "Het is stoer um Harm Joling wat te weigeren." In zijn eentje heeft hij honderden nieuwe leden aangebracht.

Harm stond altijd klaar voor de vereniging. Hij was een van onze vaste bezorgers van de *Kroniek*. De dorpen Erica, Emmer-Compascuum, Emmer-Erfscheidenveen, Roswinkel en de Wilhelminastraat e.o. werden allemaal door hem en zijn maten verzorgd. Harm was nog niet klaar met zijn roeping voor de Historische Vereniging. Daarover beslisten andere krachten. Sienie en kinderen, we leven met jullie mee. Harm heeft niet voor niets in ons midden vertoefd, dat geldt zeker voor jullie als naaste familie.

Lidmaatschap

Het lidmaatschap bedraagt € 18,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij het lidmaatschap voor 1 december van het lopende verenigingsjaar schriftelijk wordt opgezegd bij de secretaris. Leden ontvangen vier keer per jaar de *Kroniek* en ze hebben gratis toegang tot de door de vereniging belegde bijeenkomsten. In verband met kostenbeheersing verwachten we van de leden dat zij hun contributie voor of in de eerste twee maanden van het nieuwe verenigingsjaar onder vermelding van het contributiejaar overmaken op rekeningnummer NL78 RABO 0104 4688 15 van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe. Bij ruim 400 leden wordt de contributie in de maand februari van het lopende verenigingsjaar per incasso van hun rekening afgeschreven. Bij onze vereniging is een verenigingsjaar gelijk aan het kalenderjaar.

Bankrelatie

Rekeningnummer NL78 RABO 0104 4688 15, Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe, Achter de Smidse 1, 7812 AR Emmen.

Zaterdag 10 september 2016

De activiteiten rond de Open Monumentendag werden dit jaar goed bezocht. Ruim zestig personen namen deel aan de door ons georganiseerde architectuurwandeling. Kor Steenberghe en Henk Klinkhamer worden enorm bedankt voor hun uitleg. We hebben een paar nieuwe leden ingeschreven.

Woensdag 16 november 2016

Tussen de veertig en vijftig mensen kwamen op de lezing van Wim Visscher af. Na een uitvoerige aanloop over de herkomst van een schilderij van de bekende Friese schilder Jacobus Sibrandi Mancadan (zie afbeelding achterzijde), ging Wim verder met de Friese invloeden in de vervening van Zuidoost-Drenthe. Die invloed was veel groter dan de meesten van de aanwezigen voor mogelijk hadden gehouden. De verveners waren niet wars van nieuwe ontwikkelingen. Bij de invoering van elektriciteit stonden ze vooraan. Ruim tweeenhalf uur wist Visscher zijn gehoor te boeien.

Zaterdag 10 december 2016

Tijdens het Historisch Café in de Bibliotheek van Emmen vindt de informatieve aftrap van het jubileumjaar 2017 plaats. Het centrale jubileumthema dat jaar is: 'Het Wonder Emmen'. Henk Jeurink, oud medewerker van de afdeling Stedebouw van de gemeente Emmen, verzorgt die middag een Powerpointpresentatie. Hij neemt ons mee naar de hoofdrolspelers en de keuzes, die hebben geleid tot 'Het Wonder Emmen' tussen 1945-1975.

Zaterdag 11 februari 2017

Frits Smit is een gepensioneerde medewerker van de Topografische Dienst. Tijdens het Historisch Café vanaf 14.00 uur in de Emmer Bibliotheek houdt hij een presentatie over deze voormalige dienst. Zijn presentatie heeft de titel 'Stad van textiel en topografie'. Onderdeel van de presentatie is een voorlichtingsfilm over de vervaardiging van top-kaarten. Voor historische liefhebbers zijn kaarten meestal het neusje van de zalm.

Algemeen

De *Kroniek* komt volgend jaar uit in de week van 8 maart; 14 juni; 30 augustus en 15 december. In verband met het jubileumprogramma kan in dit rooster worden geschoven.

Voor meer informatie over lezingen en andere activiteiten raden wij u aan de dag- en weekbladen in de gemeente Emmen goed in de gaten te houden.

Jacobus Sibbrandi Mancadan (Minnertsga, 1602 - Tjerkgaast, 4 oktober 1680) was een Nederlandse schilder van Italiaans aandoende landschappen, veenbaas en burgemeester.

Boven: De ontginning van het hoogveen, waarschijnlijk in de buurt van Wildervank, waar Adriaan Geerts Wildervanck het veen ontgon.

Daar onder: Adriaan Geerts Wildervanck (vooraan) te midden van veenderijen, welke door kenners dus als typisch voor de Friese Zuidoosthoek worden gekenmerkt.

Foto's voorzijde: Op de kadastrale kaart uit de 19de eeuw staan foto's van de voormalige villa 'De Lindenhof' van Roelof Zege-ring Hadders en de voormalige villa van dokter Hospers anno 2016. (Foto's Piet Naber)

Op een deel van de kaart van Drenthe van 1634 van C. Pijn-acker staan afgebeeld bij Weerdinge: 'Landweg in Drenthe' van A.M. Gorter (1866-1933); bij Roswinkel: 'De kerk bij Roswinkel' van J. van Ravenswaay (1789-1869); bij Emmen: 'Kerk te Emmen' van J. Reijnders (1823-1889); bij Schoone-beek: 'Boerenerf in Pad- en Vlieghuis bij Oud-Schoonebeek', tekening van H.W. Jansen (1855-1908).

